

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 491.550(09)

ТКБ: 81.2 (2 То)

Н - 18

НАЖМУДИНЗОДА РИСОЛАТ ХАЙРИДИН

**ТАЪРИХИ ТАШАККУЛИ ИСТИЛОҶОТИ
ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми
филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.19 – Назарияи забон

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ,
профессор Гулназарзода Ж.Б.

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ: **Гулназарзода Жило Бурӣ** – доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ: **Назарзода Сайфиддин** - узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири шӯбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёт ба номи Рӯдакӣ;

Шердилова Сурайё Фармонбековна – номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишдакаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомузии кормандони соҳаи маориф

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Ҳимояи диссертатсия санаи “28” июни соли 2025, соати 08.00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионӣ 6D.KOA-036 назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суроға: 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6, e-mail: laylo.hasanov@mail.ru; тел.: (+992) 904156317) баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия дар китобхонаи илмӣи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода ва тавассути сомонаи www.dbz.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «___» _____ соли 2025 ҷирифта шудааст.

Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмӣ филология, дотсент **Ҳасанова. Ш.Р.**

МУҚАДДИМА

Диссертатсия ба таҳқиқи масъалаҳои назариявии таърихи ташаккули ислоҳоти забоншиносии тоҷик бахшида шудааст.

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Мубрамии мавзӯи таҳқиқ дар ин аст, ки бояд илми забоншиносӣ дар баробари дигар масъалаҳо таърихи ташаккули истилоҳотро мавриди таҳқиқ қарор дода, донишҳои забоншиносии худро дар асоси таърихӣ он инкишоф диҳад. Зеро, маҳз истилоҳот заминаи асосии дарки дониш ва илмҳо буда, дар шароити кунунӣ таҳқиқу баррасӣ намудани он муҳим аст. Аз ин нуқтаи назар, таҳқиқи таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик хеле муҳим ва зарур буда, то имрӯз ҳарчанд доир ба ин самт таҳқиқи бунёдии илмӣ дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби забоншиносон таълиф гардида бошад ҳам, вале доир ба таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ дар бахшу гурӯҳҳои мушаххас қори алоҳидаи таҳқиқӣ ба анҷом нарасидааст. Аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти диссертатсионӣ тасмим гирифта шуд, ки вобаста ба таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар асоси манбаъҳои бостонӣ, асрҳои миёна ва даврони муосир қори таҳқиқӣ ба анҷом расонида шуда, зимни он шаклгирӣ ва инкишофи истилоҳоти соҳаи забоншиносиро ба таври мушаххас таҳлил ва баррасӣ намоем.

Мавриди зикр аст, ки ҳалқиятҳои гунгун дар давоми ҳастии ҳеш луғату истилоҳоти мухталифро таҳия ва истифода намуанд ва он яке аз заминаҳои фарҳанги миллиро ташкил дода, ҷиҳати шинохти тамаддун мавқеи шоистаро касб менамояд.

Омӯзиши ташаккули луғат ва истилоҳот дар бисёр ҷиҳат зарур буда, он барои дарки равандҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳалқиятҳо дар мароҳили гуногуни таърихӣ мусоидат менамояд. Луғат ва истилоҳот дар забон ҳамеша

яксон намонда, ҳамеша дар тағйирот аст ва аз нигоҳи илмӣ омӯзиши он дар мароҳили гуногуни таърихӣ зарур аст.

Истилоҳ ҳамчун калима унсуре аз низомии забон буда, ҷиҳати забонӣ барои он бегона нест. Чунончи, истилоҳ аз муродифшавию мутазодшавӣ ва ҳодисаи сермаъношавӣ бархӯрдоранд, вале ин мушаххасот зимнан ба шаклу шеваи хос падида меоянд. Гуфтан ба маврид аст, ки истилоҳот дар арсаи муайяни фаъолияти инсон – илм, техника, санъат ва ғайраҳо амал карда, ашёи моддиву маънавӣ марбути ин доираро дар шакли дақику муъҷаз ифода менамоянд. Ҳамзамон, истилоҳ вобаста ба ҳолат метавонад дар матн маънии худро гум кунад ва ё тағйир диҳад, инчунин, он метавонад дар шакли нав вобаста ба равандро рушди иҷтимоӣ дар шакли нав баромад кунад. Масъалаи истилоҳу истилоҳшиносӣ дар назарияи забоншиносӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифта, аз масоили муҳимтарин ба шумор меравад. Ба таври маҷмуи омӯхтани истилоҳот ва аз нигоҳи илмӣ арзёбӣ намудани он дар шароити кунунӣ муҳим буда, он имокн фароҳам меорад, ки ба дарки дурусти соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ шинос гардем.

Мавриди зикр аст, ки истилоҳот ва ё истилоҳоти илмӣ як аз бахшҳои асосӣ ва тавоноии рушд забон мебошад. Аз омилҳои умумии инкишофи забон возеҳ аст, ки истилоҳот дар баробари хеш ба рушди ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти инсон, аз қабилӣ илму техника, навоарӣ, ҳунару истеъдод, санъат, адабиёту фарҳанг дар қисмати ворид гардидани калимаву истилоҳоти нав саҳмгузор аст. Дар робита ба ин, метавон гуфт, ки истилоҳсозӣ яке аз василаҳои асосии сохтани қоидаҳои калимасозӣ ва ибораоронии забон аст.

Омӯзишу баррасии таърихи ташаккули истилоҳот, аз ҷумла истилоҳҳои забони тоҷикӣ аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ дошта, ҷиҳати назарии он дар муайян намудани таърихи пайдоиши истилоҳот ва ҷойгоҳи онҳо дар таркиби луғавии забон, корбурди иҷтимоии истилоҳот дар мароҳили

гуногунро муаяйн мгардонад. Ҷанбаҳои амалии истилоҳот дар он аст, ки он ҷойи холигии истилоҳсозию истилоҳпазириро пурра мегардонад. Бояд тазаккур дод, ки истилоҳот дар забон, аз ҷумда дар забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, аз давраи зуҳури нахустин осори илмӣ форсии тоҷикӣ, хоссатан, дар давраи ташаккули нахустин давлати миллии тоҷикон – давлати Сомониён (асрҳои IX- X милодӣ) шакл гирифтааст.

Таърих гувоҳ аст, ки дар асри миёна, махсусан, асрҳои X-XIX бо забони ноби адабии форсии тоҷикӣ осори зиёди илмиву бадеӣ таҳия гардидаанд, ки ин осор хазинаи ганҷинаи бузурги фарҳанги тоҷиконро дар масири таърих ташкил медиҳанд. Дар ин осор оид ба соҳаи илми мухталифи замон, аз қабилӣ забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ, тиб, фалсафа, таърих, ҷуғрофия, мантиқ, ҳандас ва дигар соири илмҳо, инчунин, касбу ҳунари миллии мардуми истилоҳоти зиёде мавриди қорбурд қарор гирифтаанд. Қисми зиёди ин истилоҳот ба забони тоҷикӣ аз забони арабӣ иқтибос шуда, инчунин аз забонҳои юнонӣ, лотинӣ, ҳиндӣ низ баъзе истилоҳот дар ин давра мавриди қорбурд қарор мегирифт.

Қайд кардан ба маврид аст, ки алломаи машриқзамин Абуалӣ ибни Сино нахустин донишмандоне мебошад, ки ба қоркарду таҳияи истилоҳоти илмӣ тоҷикӣ замина гузоштааст. Дар замони Ибни Сино забони арабӣ дар кишварҳои Шарқ чун забони илм машҳур буд, аз ин рӯ, Ибни Сино баъзе осорашро бо забони арабӣ эҷод кардааст. Дар баробари ин баъзе асарҳои илмиашро бо забони тоҷикӣ низ таълиф намудааст. Аз ҷумла, “Донишнома” аз асарҳои ба забони тоҷикӣ таълифкардаи Шайхурраис аст, ки илмҳои мантиқ, табиӣёт, ҳайат, мусиқӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Ибни Сино дар рушду инкишофи забоншиносии тоҷик, ба вижа дар тақомули истилоҳоти забоншиносӣ ҳам нақши боризи ҳудро гузоштааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Солҳои охир ба масъалаи омӯхтани таҳқиқи намунаҳои таърихи забоншиносии афкори забоншиносии донишмандони алоҳида ва дар ин замина муайян кардани ҳолати забоншиносии тоҷик, омӯзиши таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ диққати ҷиддӣ дода мешавад. Махсусан, дар ин бобат таҳқиқоти анҷомдодаи забоншиносон Д. Саймиддинов, М. Н. Қосимова, Д. Хоҷаев, С. Назарзода, М. Б. Султонов, Ш. Исмаиловзода нақши муҳим доранд. Дар забоншиносии тоҷик дар ин замина баъзе қорҳо анҷом дода шудаанд. Забоншинос М. Рустамов истилоҳоти грамматикӣ забони тоҷикиро таҳқиқи намуна, соли 1972 китоби бо номи “Истилоҳоти грамматикӣ тоҷикӣ (Таджикская грамматическая терминология)”[18] нашр намунааст. Ин таҳқиқот дар истилоҳшиносии тоҷик арзишманд аст. Муҳаққиқи бештар ба истилоҳоти забоншиносии баъди солҳои 20-ум ва 30-юми асри ХХ таваҷҷуҳ намунааст ва дар баъзе маврид қўшидааст, ки то истилоҳоти грамматикӣ забони муосирро бо истилоҳоти грамматикӣ асрҳои миёна муқоиса намуна.

Инчунин, забоншинос М. Н. Қосимова солҳои охир ба ин мавзӯ таваҷҷуҳ зоҳир қарда, қанд таълифоте қам анҷом додааст. Чунин: «Назаре ба истилоҳоти забоншиносии пешин»[13], «Муҳтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷикӣ»[11], «Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X)»[14], «Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти муҳтасар)»[12]. Ин таълифоти забоншинос М.Н. Қосимова моҳияти муҳими муқаддамотӣ дошта, қарои таҳқиқи густурдаю бунёдии ин масъалаҳо қамини боэътимод мебошанд.

Қамзамон, забоншинос Д. Хоҷаев афкори забоншиносии тоҷикро дар асрҳои миёна таҳқиқи намуна, рисолаву китоб ва мақолаҳои зиёдеро таълиф намунааст [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32;]. Муҳаққиқи қавониста, ки ба қоситаи

пажуҳишҳои густурдаи худ низоми забоншиносии суннатиро нишон диҳад. Пажуҳишҳои мазкур дар эҳё ва тақомули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони муосир нақши калон дорад. Маҳз тавассути пажуҳишҳои забоншинос Д. Хоҷаев теъдоди зиёде аз истилоҳоти забоншиносии тоҷик, ки замоне қойи онҳоро истилоҳоти русию аврупоӣ гирифта буд, аз нав дар забоншиносии муосир тоҷик эҳё гардид.

Ҳамчунин, дар ин хусус забоншинос Д. М. Искандарова доир ба фаъолияти яке аз ин муҳаққиқон, забоншинос Д. Хоҷаев барҳақ чунин мегӯяд: «Афкори забоншиносии классикии тоҷик то рӯзҳои наздик чун таърихи забоншиносии анъанавӣ (яъне омӯхтани грамматика ва луғат), анъана, марҳалаҳо ва самти инкишоф, мавҷуд будани равиши муайян мавриди баррасии ҷиддӣ қарор нагирифта буд. Дар ин самт чун пешоҳанг қорҳои таҳқиқотии забоншинос Д. Хоҷаевро шуморидан мумкин аст» [10, с. 130].

Забоншинос Д. Саймиддинов истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро дар забони форсии миёна мавриди паҷӯҳиш қарор дода, мақолаҳо таълиф намудааст [19, 20, 21].

Бояд таъкид кард, ки дар тақя бо таҳқиқоти забоншинос Д. Хоҷаев солҳои охир баъзе рисолаҳои алоҳида низ дар боби афкори забоншиносии гузашта, алаҳхусус, оид ба арзиши забоншиносии луғатномаҳои тафсирии классикӣ таълиф шудааст. Масалан, рисолаи доктории М.Б. Султонов «Ташаққул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсӣ-тоҷикӣ» [25], рисолаи илмӣ Ш. Исмаилов «Хусусияти забонӣ ва функционалии соҳаи истилоҳоти забони тоҷикӣ дар асрҳои XI-XII», Ҷалолова Ф. «Афкори забоншиносӣ дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ» [35], Ф. Мирзоёров «Шарҳи грамматикӣ дар фарҳангҳои тафсирии асрҳои XVI-XIX» [17], Курбанов Н.Ф. «Андешаҳои забоншиносии Шамси Қайси Розӣ» [15], О.М. Додаров «Масъалаҳои забоншиносӣ дар «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-и Вочидалии Муҷмалӣ» [8], Ф.Б. Илясов

«Андешаҳои забоншиносии Насируддин Тӯсӣ»[9], Хусрав Назарӣ «Вижагиҳои шаклгирии дастури забони форсии дарӣ дар Афғонистон»[33] аз ҷумлаи ҳамин гуна таҳқиқотхост.

Аз таҳлили таҳқиқоти мавҷуда маълум гардид, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷик ба таври ҷудогона таҳқиқ нашудааст, аммо дар муқоиса бо забонҳои дигар бархе пажӯҳишҳо шудаанд. Чунончи, забоншинос С. Ҷоматов истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро бо истилоҳоти забоншиносии англисӣ таҳқиқ намуда, рисолаи докторӣ таълиф намудааст [7]. Дар таҳқиқи мазкур муҳаққиқ истилоҳоти забоншиносии тоҷикро дар се давраи таърихӣ забони форсии тоҷикӣ таҳқиқ намуда, сипас бо истилоҳоти забоншиносии англисӣ муқоиса намудааст. Муҳаққиқ истилоҳоти бахшҳои савтиёт, сарф ва нахво таҳқиқ ва муқоиса кардааст.

Ёдовар бояд шуд, ки дар баробари забоншиносони тоҷик муҳаққиқони хориҷӣ низ оид ба ҷанбаҳои мухталифи истилоҳоти забони тоҷикӣ мароҷ зоҷир намудаанд. Вобаста ба ин, муҳаққиқи чинӣ Чанг Лей истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро дар муқоиса бо истилоҳоти забоншиносии чин дар доираи кори диссертатсионӣ таҳқиқ намудааст [36].

Баъзе аз забоншиносони тоҷик низ дар мақолаҳои ҷудогона ба масъалаҳои истилоҳоти забоншиносӣ низ таваҷҷуҳ намудаанд. Аз ҷумла, забоншинос С. Анварӣ мақолае бо номи “Пиромуни мушкilotи китобу истилоҳот” таълиф намуда, таъкид мекунад, ки ҳангоми таълифи китобҳои забони тоҷикӣ мо бояд ба гузашта рӯй биёрем: “Моро лозим аст, ки гузаштаи забон ва адабиётро ба ёд биёрем ва бидонем, ки онҳо бо чӣ унвоне номбар ва тадрис мешуданд” [1].

Дар воқеъ, таҳқиқи таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик водор месозад, ки доир ба ҳар як истилоҳоти забоншиносӣ ва таърихи он дар асоси луғату фарҳангҳо, осори илмӣ донишмандони асрҳои миёна ва

матнҳои бозмондаи забонҳои матруки эронӣ маълумоти таърихӣ пайдо карда, замони ташаккули онҳоро муайян намудан мумкин аст.

Дар натиҷаи омӯзиши маводди мазкур моро водор намуд, ки таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷикро аз нигоҳи илми муосири забоншиносӣ ба таври ҷудогона таҳқиқ намоем.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоихаҳо) ва ё мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.11.2020, №647)” иртибот дорад. Мавзуи таҳқиқи мавриди назар як ҷузъи корҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон мебошад ва ба мавзуҳои таҳқиқии илмӣ робитаи зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот баррасии ҳамаҷонибаи таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик мебошад, ки дар асоси маводди фарҳангҳои мавҷудаи пешин ва осори донишмандони асрҳои миёна ва муосир сурат гирифтааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Омӯзиш ва таҳлили таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик ҳадафи асоси таҳқиқии илмӣ мазкурро ташкил медиҳад. Ҷиҳати расидан ба ин мақсад зимни омӯзиши мавзӯ ба ҳулосае омадем, ки вазифаҳои зерин бояд ба таври муфассал мавриди таҳқиқ ва баррасии амиқ қарор гиранд:

- омӯзиши ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони бостон ва миёна;

- аз нигоҳи нав корбаст намудани таъсирпазирии байниҳамдигарии низоми грамматикӣ араб, олимони тоҷиктабор ва ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик;

- пажуҳиши ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна ва шаклгирии он;
- аз нигоҳи илмӣ гурӯҳбандӣ кардани истилоҳоти забоншиносӣ (бахши овошиносӣ, луғатшиносӣ, саф ва наҳв);
- корбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони шуравӣ;
- таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ дар замони Истиқлол;
- омӯзиши Нақши Пешвои миллат дар рушди забон ва илми забоншиносии тоҷик.

Объекти таҳқиқоти мазкурро, осори илмӣ адабӣ ва фарҳангҳои тафсирии гузашта ва муосир ташкил медиҳад.

Предмети таҳқиқот. Муайян намудани таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар асоси донишномаҳо ва фарҳангномаҳо.

Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро осори илмӣ забоншиносони ватанӣ хориҷӣ, аз қабili Д.Т. Тоҷиев, М.Н. Қосимова, Ш. Рустамов, Р.Х. Додихудоев, Д. Саймиддинов, Ф.Зикриёев, Б.Қамолитдинов, Х. Маҷидов, Д. Хоҷаев, С. Сулаймонов, А. Ҳасанов, Х. Раупов, М. Султонов, С. Раҳматуллозода, З. Мухторов, Ф. Шарипова, Ш. Исматуллозода, М. Саломӣ, Д. Ҳомидов, А. Мирбобоев, В. В. Виноградов, А. А. Реформатский, О. С. Аҳманова, В. А. Звягинцев, Ф. Гирғас, Г. М. Габучан, С.И. Баевский, В.Т. Ахвледиани, В.А. Лившиц, Ю.А. Рубинчик, А.С. Пейсиков, Л.Т. Герценберг, ва дигарон ташкил медиҳад, ки зимни баррасии мавзӯ ҳамчун асосҳои назариявӣ ва методологӣ истифода шудаанд.

Сарчашмаҳои асосии таҳқиқот. Донишнома, Махориҷ-ул-хуруф, Бурҳони Қотей, Фарҳанги Иброҳимӣ, Фарҳанги Ҳусайни Вафой, Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ, Ғиёс-ул-луғот, Қомеъ-ул-ҳикматайн, Зод-ул-мусофирин, Ҷароғи ҳидоят, Асос-ул-иктибос, Меъёр-ул-ашъор, Эҳсо(ъ)-ул-улум, Ҷаҳор гулзор, Бадоеъ-ус-саноеъ, Ал-мӯъҷам, Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-

фунун, Забони миллат-ҳастии миллат, Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик ба сифати манбаъ ва методология истифода шудаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навоварии пажӯҳиш дар он зоҳир мегардад, ки бори аввал дар илми забоншиносии муосири тоҷик таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта, вижагиҳои он дар мароҳили гуногути таърихӣ муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, дар натиҷаи пажӯҳиш навгонии зерин низ муайян карда шуд:

- бори нахуст аз нигоҳи илми муосири забоншиносӣ ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони бостон ва асри миёна ба таври ҷудогона омӯхта шуд;

- бори аввал таъсирпазирии байниҳамдигарии низоми грамматикӣ араб, олимони тоҷиктабор ва ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик баррасӣ карда шуд;

- нахустин маротиба истилоҳоти баҳши овошиносӣ, луғатшиносӣ, сарф ва наҳв дар илми забоншиносии гуруҳманбӣ карда шуд;

- бори аввал қорбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони шуравӣ, рушди он дар замони истиқлол ва саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар эҳё, ғиромидошт ва ғустариши забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифт.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1.Ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ таърихӣ ғибостонӣ дошта, оинаест, ки дар он шеваи зиндагии суннатӣ ва фарҳангу тамаддуни миллий инъикос ғардидааст. Таҳқиқу баррасии вижагиҳои сохторӣ ва маъноии истилоҳоти илмӣ забоншиносӣ дар шароти муосир зарур буда, ин воҳидҳои луғавӣ дар шаклҳои сода, сохта, мураккаб ва ғбора-истилоҳот дар осори донишмандону фарҳангшиносон мавриди истифода қарор гирифтааст;

2.Бештари истилоҳоти забоншиносӣ зимни таҳлили решашиносӣ ё этимологӣ маълум мегардад, ки таърихи қадима дошта, баромадашон ба забони мабдаи эронӣ мерасад. Пас аз густариши забони арабӣ таъсирпазирии байниҳамдигарии низоми грамматикӣ араб, олимони тоҷиктабор ва истилоҳоти забоншиносӣ зиёд мегардад ва ин омил боис гардид, ки истилоҳоти забоншиносии арабӣ вориди забони тоҷикӣ шаванд. Бинобар ин, бахши зиёди истилоҳоти забоншиносиро дар гузашта истилоҳоти арабӣ ташкил додаанд;

3.Роҳҳои инкишофи истилоҳоти забоншиносӣ гуногун буда, ба воситаи осори илмӣ донишмандон то замони мо расидаанд ва дар натиҷаи таъсири забонҳои дигар шакл гирифтаанд. Дар заминаи таҳлили маҷмуи мавод таърихи баъзе истилоҳоти забоншиносӣ ошкор шуда, ҷиҳатҳои забонӣ ва илмӣ онҳо муайян гардида, баҳри пурғановат шудани таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ мусоидат мекунад. Таърихи муносири шаклгирӣ истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ ба даврони шуравӣ иртибот дошта, инчунин, ворид гардидани истилоҳоти забоншиносии аврупоӣ-русӣ вобаста ба марҳилаи таърихӣ чараён гирифтааст;

4. Муқаррар гардидааст, ки даврони Истиқлол дар эҳёи дубораи истилоҳоти забоншиносии миллии тоҷикӣ мавқеи меҳварӣ дорад. Собит шудааст, ки нақши Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар густариши забон ва истилоҳоти забоншиносӣ бениҳоят бориз аст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявии диссертатсия дар он аст, ки натиҷа ва хулосаҳои пешниҳодшуда дар он имкониятҳои фаровонеро барои пажӯҳишҳои минбаъдаи забоншиносӣ, масъалаҳои марбут ба истилоҳоти забоншиносӣ мукаммал месозад. Моҳияти амалӣ дар он зоҳир мешавад, ки маводди диссертатсияи мазкурро дар дарсҳои лексионӣ, дар курсу семинарҳои махсус аз таърихи забони тоҷикӣ, таърихи

истилоҳоти илмӣ, ба хусус, забоншиносӣ дар факултетҳои равияи филологӣ ва дигар риштаҳои илмҳои башардӯстӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст ва ҳамчунин, истилоҳоти махсуси илмӣ соҳаро дар фарҳангномаҳо чун мавод истифода намудан мувофиқи мақсаду матлаб хоҳад буд.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик” ба шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он, ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.19 – Назарияи забон мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот аз он иборат аст, ки дараҷаи омӯзишу таҳқиқи илмӣ олимону муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, асоси заминаҳои амалию назариявии таҳқиқоти диссертатсиониро мушаххас намуда, дар заминаи ҷамъоварии мавод ва сарчашмаҳои амиқи истифодашуда дар илми забоншиносии тоҷик таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар асоси маводи фарҳангҳои мавҷудаи пешин ва осори донишмандони асрҳои миёна, инчунин, баҳрабардорӣ аз фарҳангҳои тафсири доир ба истилоҳоти забоншиносиро мавриди таҳқиқи ҷудогона қарор додааст.

Ҳамчунин, саҳми дигар довталаб дар он аст, ки ӯ дар заминаи омӯзиши маводди илмӣ-методи ва сарчашмаҳои таҳқиқот, таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро аз нигоҳи илми муосири забоншиносӣ муайян намудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсияи мазкур дар кафедраи таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, бобҳои диссертатсия дар ҷаласаҳои кафедра мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Ҳамчунин, хулосаҳои аввалияи таҳқиқи мавзӯи мазкур дар шакли маъруза

ва гузориши илмӣ дар конфронсҳои илмӣ ва дигар ҷамъишҳои илмӣ (солҳои 2016-2025) ифода ёфтааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (суратҷаласаи №3 аз 05.11. 2024) муҳокима гардида, ба ҷимоя тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 8 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 6 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Россия ва Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидааст.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, нӯҳ зербоб, ҳуҷҷа, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 170 саҳифаи ҷопи компютериро ташкил медиҳад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима аҳамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиш, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, объекту предмет, манбаъҳо, асосҳои назарӣ ва методологияи илмӣ, аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот, нағзҳои илмиву тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлилу баррасӣ шудаанд.

Боби якуми диссертатсия **“Назаре ба таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик”** унвон дошта, дар он аз бобати омӯзиши таърихи истилоҳоти забоншиносии тоҷик сухан рафтааст ва он аз 3 зербоб иборат мебошад.

Зербоби аввали боби якум **“Ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар давраи бостон”** унвон дошта, андешаҳои забоншиносони Ҳинд, Чину Эрон, Юнон ва мамлакатҳои гуногуни Шарқу Ғарбро доир ба пайдоиши илми забоншиносӣ дар бар мегирад. Аз ин ҷост, ки дар сарчашмаҳои илмӣ таърихӣ ва манбаъҳои мӯтамад забони

тоҷикӣ ва таърихи ташаккулу таҳаввул ва рушду инкишофи онро чун дигар забонҳои эронӣ ба се давраи таърихӣ тақсим намудаанд: а) давраи бостон ё қадим; б) давраи миёна; в) давраи нав ё қадид. Метавон ду давраро давраи бостон донист ва давраи сеюми инкишофи забонҳои хонаводаи ориёӣ ё эрониро давраи пасазбостон шуморид.

Доир ба омӯзишу баррасии масъалаҳои муҳими забоншиносии тоҷик дар давраи бостон пажухиши ҷудогонае анҷом нашудааст. Забоншиносон Д.Саймиддинов дар ҳаммуаллифӣ бо Гертсенберг Л.Г, С. Ҷоматов, Д.Ҳоҷаев, А. Мирбобоев, муҳаққиқи чинӣ Чанг Лей, забоншиноси эронӣ А. Содикӣ, М. Ҳасандӯст, М. Бурҳон ва дигарон бағоят назаррас аст, ки онҳо дар таҳқиқоти ҷудогонаи хеш оид ба таъриху ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ диққати хосса зоҳир намудаанд.

Аз ҷумла, забонинос Д. Саймиддинов дар мақолаҳо ва китобҳояш бархе аз истилоҳоти забоншиносиро дар забони форсии миёна таҳқиқ намуда, соли 1981 дар ҳаммуаллифӣ бо Гертсенберг Л.Г. мақолаеро бо унвони “Лингвистическая мысль и языковедческая практика в Иране в домонгольское время” нашр намуда, афкори забоншиносии даврони қадимро бозгӯ мекунад [3, с. 96-115].

Ҳамчунин, дар таҳқиқоти диссертатсионии С. Ҷоматов, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро бо истилоҳоти забоншиносии забони англисӣ муқоиса намудааст, дар боби дуюм як фасли алоҳидаро ба истилоҳоти савтиёти қабл аз асрҳои миёна ва дар боби сеюм фаслеро ба истилоҳоти сарфии пеш аз асрҳои миёна бахшидааст [7, с. 68-70; 163-165]. Муҳаққиқ истилоҳоти ҳарф, овоз, садо, садонок, ҳамсадо, садодор, яксадо, дусадо ва ғайраро аз китоби “Форсии бостон”-и Д. Саймиддинов овардааст [7, с. 69].

Ба ҳамин монанд М. Ғаниева зимни муқоисаи истилоҳоти савтиётии забони тоҷикӣ бо забони фаронсавӣ фаслеро ба баррасии истилоҳоти овошиносии қабл аз асрҳои

миёна бахшида, истилоҳоти лаб, забон, зарба, садодор, ҳиҷои кушода, овозҳои садоноки кӯтоҳ, сохтори ҳиҷо ва чанде дигарро аз китобҳои Д. Саймиддинов овардааст [2, с. 47-51].

Муҳаққиқи чинӣ Чанг Лей низ дар таҳқиқи ҳеш, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷикиро бо истилоҳоти забоншиносии забони чинӣ муқоиса намудааст, фаслро бо номи “Оид ба хусусияҳои истифодаи истилоҳоти забоншиносӣ дар форсии бостон” кушодааст. Дар ин фасл муҳаққиқ кӯшидааст, ки истилоҳоти забоншиносиро дар забони форсии бостон таҳлилу баррасӣ намояд [36, с. 56-59]. Вале муҳаққиқ бештар доир ба дастури забони форсии бостон маълумот додааст.

Дар забоншиносии Эрон ҳам баъзе пажӯҳишҳо дар робита ба истилоҳоти забоншиносии пешин шудааст. Аз таҳқиқоти эроншиносон мақолаи забоншиносии эронӣ Алиашрафи Содикӣ бо исми «Илми забон дар Эрони бостон»-ро зикр намудан зарур аст. Ин донишманди шинохтаи илми забоншиносӣ дуруст таъкид менамояд, ки мутаассифона, аз давраи бостон барои равшану возеҳ таъин намудани манзараи забоншиносии форсӣ дар аҳди бостон маводди басанда боқӣ намондааст [22, с. 3].

Бояд тазаққур дод, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар се давраи таърихӣ забони форсӣ – давраи қадим, миёна ва нав ташаккул ёфтааст. Дар забоншиносии форсу тоҷик ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ дар давраи бостони забони форсӣ норавшан аст. Чун осори хаттӣ забони форсии бостон, ки то замони мо расидааст, хеле андак буда, намтевонад ташаккули тамоми бахшҳои забонро бозгӯ кунад. Вале вучуди хат ва осори хаттӣ нишондиҳандаи он аст, ки дар давраи бостон донишҳои забоншиносӣ миёни мардуми ориёӣ шакл гирифта будааст. Ба назари мо, таҳиякунандагони алифбои ҳиҷоии меҳӣ зимни таҳияи ин алифбо аз истилоҳоти забоншиносӣ кор гирифтаанд. Дар робита ба ин забоншинос Д. Хоҷаев чунин зикр намудааст: «Ҳарчанд доир ба илми

забоншиносӣ дар давраи то ислом санади мушаххас дар даст надорем, аммо мавҷудияти хатти меҳӣ дар замони Ҳахоманишиён (асри VI-IV пеш аз мелод) гувоҳ бар он аст, ки аҷдодони мо оид ба масъалаҳои марбути ин илм тасаввурот ва анъанаи кофӣ доштанд. Маълум аст, ки ҳар як халқи дорои хат соҳиби илму фарҳанги кофӣ ҳам мебошад, зеро ки хат яке аз кашфиётҳои муҳимми инсонӣ аст. Пас, дар ихтирои хат аз қонуниятҳои илми забоншиносӣ истифода шуда ва ҳамчунин, ин қавонин такмил ҳам дода шудааст» [30, с. 8].

Вобаста ба ин, забоншинос А. Мирбобоев доир ба таҳияи алифбои меҳӣ чунин овардааст: «Расмулхатти осори забони форсии бостон бар пояи алифбои меҳӣ бунёд ёфтааст, ки аслан ихтирои шумериҳост. Сипас принципҳои асосии ин хатро Ҳахоманишиён ҳангоми таҳияи расмулхатти худ ба кор гирифтанд. Бояд гуфт, ки хатти меҳии форсии бостон айнан нусхабардории хатти акадӣ нест, балки Ҳахоманишиён ҳангоми таҳияи алифбои забони худ фақат ба асл ва моҳияти хатти акадӣ таъя карданд» [16, с. 140].

Қайд кардан ба маврид аст, ки истилоҳи дигари забоншиносӣ дар забони форсии миёна дабира ба ҳисоб меравад. Дар фарҳангҳои тафсирии форсӣ дабира ба маънои хат маънидод шудааст. Дар забони форсии миёна вожаи дабира ба маънои хат ба кор намерафт, балки истилоҳи диндабира мустаъмал буд. Хати Авесто дар замони Сосониён «дин-дабира», яъне хат барои сабти матнҳои динӣ ном гирифтааст. Дин-дабира хатест, ки тақрибан дар асрҳои 3–4 дар асоси хатти паҳлавӣ ихтироъ гардида, барои сабти Авесто истифода шудааст. Ин хат барои дурусту бегалат хондани Авесто ихтироъ карда шуд.

Аз таҳлилу баррасии фарҳангҳои бостон маълум шуд, ки дар ин давра истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ ташаккул ёфтааст. Мутаассифона, истилоҳоти забоншиносии бостон то замони мо нарасидааст. Ба назари мо, ба ин ду омил сабаб шудааст. Нахуст ин ки ҳамаи осори хатҳои давраи бостон, ки

дар онҳо афкори забоншиносии он давра мавҷуд буд, то замони мо нарасиданд. Аз тарафи дигар, бештаре аз ин истилоҳоти тоҷикӣ ҷойи худро ба истилоҳоти забоншиносии арабӣ доданд.

Зербоби дуюми боби якуми диссертатсия **“Таъсирпазирии байниҳамдигарии низоми грамматикии араб, олимони тоҷиктабор ва ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик”** унвон дорад. Дар илми филологияи араб илми луғатшиносӣ ва фарҳангшиносӣ бештар рушд карда, дар системаи улуми адабӣ ҷойи муҳимро касб намудааст. Арабҳо ҳамеша дар луғатномаҳо ғановати таркиби луғавии забони худро бо ифтихор қайд мекарданд ва машхуртарин вожаҳоро бо муродифҳояшон шарҳу тавзеҳ медоданд.

Забоншиносии форсу тоҷик дар асрҳои миёна бо таъсир ва пайравӣ аз ҳамин анъаноти забоншиносии араб шакл гирифта, инкишоф ёфтааст. Илми забоншиносии тоҷик мисли адабиёту нақди он таърихи қадимӣ ва саҳифаҳои рангину пурҷилое дорад. Аз маълумоту шарҳе, ки дар як даста рисолаҳои ба ғуруҳбандии илмҳо бахшидашудаи донишмандони асри миёнаи Шарқ ба мисли «Эҳсо (ъ) ул-улум»-и Абунасири Форобӣ (асри X), «Ал-фехрист»-и Ибни Надим (асри X), «Мафотех-ул-улум»-и Котиби Хоразмӣ (асри XI), «Ҷомеъ-ул-улум»-и Имом Фаҳриддини Розӣ (аввали асри XIII), «Мифтоҳ- ул-улум»-и Соқоқии Хоразмӣ (асри XIII), «Меъёри Ҷамолӣ ва мифтоҳи Абуисҳоқӣ»-и Шамси Фаҳри Исфажонӣ, «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ул-уюн»-и Муҳаммад ибни Маҳмуди Омулӣ (асри XIV) ва дигарон бармеояд, ҳанӯз дар асрҳои X-XI бисёр бахшҳои илми филологӣ ташаккул ёфта, донишмандони арабинависи тоҷикнажод таълифоти ҷашмрасе дар риштаҳои забоншиносӣ нигоштаанд.

Равобити фарҳангии Арабу Аҷам таърихи хеле қадим дошта, дар бисёр риштаҳои илм, алалхусус, улуми филологӣ,

муштаракоте доранд. Ин равобити фарҳангӣ ҳанӯз аз замони Ҳахоманишиён шуруъ гардида, дар аҳди Сосониён идома доштааст. Албатта, дар ин равиш равобиту баҳамтаъсиррасонӣ дар баҳши забоншиносӣ низ истисно нест.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳлил маълум гардид, ки нақшу таъсири низоми грамматикӣ араб на фақат дар назария ва низоми умумӣ таҳқиқу фаҳмиши моҳияти қонунҳои забони тоҷикӣ мушоҳида мешавад, балки ин таъсиру нақш дар қорбасти истилоҳоти баҳши сарф низ назаррас аст.

Зербоби сеюми боби якуми диссертатсия **“Ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар асрҳои миёна”** унвон дорад.

Аз таърихи забон бармеояд, ки аввалин назарияҳои марбут ба «истилоҳ» дар илми забоншиносии Ғарб дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX падида омаданд. Дар бораи истилоҳоти забоншиносии осори илмӣ тоҷик донишмандону шарқшиносони шинохта, ба монанди Жилбер Лазар, В.В. Бартолд, Муҳаммади Муин, Маликушшуаро Баҳор, Забехуллоҳи Сафо, Тақии Биниш, Чалоли Матинӣ, Ризо Содикӣ, Аҳмади Баҳманёр, В. А. Лившиц, Л.П. Смирнова, Д. Саймиддинов, М. Қосимова, С. Сулаймонов, А. Байзоев, А. Ҳасанов, С. Назарзода, М. Султонов, А. Юсуфов ва Ш. Исмаиловзода таҳқиқотҳои илмӣ анҷом додаанд.

Таърих гувоҳ аст, ки раванди тулони инкишофи илми забоншиносии тоҷик ҳамвора дар ҳолати рушду такомул қарор дошта, бо ворид шудани теъдоди зиёди калимаҳо таркиби луғавӣ худро рангин ва пурғановат сохтааст. Ин ҷараёни ба истилоҳ, ғанӣ сохтани забон аз асри IX, яъне аз замони салтанати давлати Сомониён оғоз ёфта, то имрӯз идома дорад.

Вобаста ба ин, дар асрҳои миёна маҳфилҳои бисёре мавҷуд буданд, ки донишмандони забоншинос сари

истилоҳот ва масъалаҳои умумии забонӣ баҳсҳо мекарданд. Донишмандони он давра дар илми забоншиносӣ ва истилоҳоти он хизматҳои арзишманده намуда, аз худ асарҳои манзуму мансур, ки дар риштаҳои сиёсат, дин, ахлоқ, адаб, иқтисодиёт, таърих ва фарҳангу луғатҳо ба забони тоҷикӣ таълиф кардаанд, боқӣ гузоштаанд.

Яке аз манбаъҳои ташаккул ва тақомули истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ дар асрҳои миёна осори фалсафӣ ва ба мантиқ бахшидашуда будааст. Мусаллам аст, ки аз даврони бостон файласуфон нахустин назарияҳоро дар бораи забон ва дастур баён намудаанд. Дар таълифоти файласуфон зимни таснифи улум илмҳои забоншиносӣ мавқеи аввалро доранд ва инро дар таснифоти Абӯнаصري Форобӣ, Ибни Сино, Закариёи Розӣ, Носири Хусрав ва Насируддини Тӯсӣ ба хубӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Ин донишмандон масъалаи забоншиносиро ҳамеша дар робита бо илми мантиқ овардаанд. Ба назари олими эронӣ Муҳаммадризо Ботинӣ, “фаъолияти файласуф барои шиноختи ҷаҳони беруна даруни инсон ба забон маҳдуд мешавад.

Инчунин, Абунаصري Форобӣ, Абулӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насриддини Тусӣ ҳар кадоме дар бахшҳои илми забоншиносӣ: луғатшиносӣ, овошиносӣ, сарф, имло хулосаю нукоти пураързишро пешниҳод намудаанд, ки то ҳол арзиши илмӣ худро аз даст надодаанд. Донишмандони мазкур на танҳо сари масъалаҳои забоншиносӣ баҳс намудаанд, балки барои ҳар яке аз бахшҳо ва масъалаҳои забоншиносӣ истилоҳи мувофику муносибро интихоб кардаанд. Истилоҳоти интихобнамудаи онҳо асрҳо идома карда, то замони мо омада расидаанд. Фарҳангҳои зиёде қабилӣ «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Муқаддимат-ул-адаб»-и Замахшарӣ, «Тафсир фи луғат-ил-фурс»-и Қатрони Табрезӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ»-и Ҳусайни Инҷу, «Баҳори Аҷам»-и Рой Текчанди Баҳор, «Фарҳангнома»-и Ҳусайни Вафой, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашиди Таттавӣ, «Ғиёс-ул-

луғот»-и Муҳаммади Ғиёсуддин, «Чароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу, «Бурҳони қотеъ», «Шамс-ул-луғот» ва дахҳо луғатномаҳои дигар дар омӯзиш ва баррасию шарҳ ва инкишофи истилоҳоти забоншиносӣ мавқеи муҳим доранд.

Ҳамин тарик, дар шаклгирии истилоҳоти забоншиносии бахшҳои сарфу наҳв донишмандони асримиёнаи форсу тоҷик, аз қабилҳои Ибни Сино, Шамси Қайси Розӣ, Насириддини Тӯсӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ саҳми муҳим гузоштаанд.

Боби дууми диссертатсия – **“Гуруҳбандии истилоҳоти забоншиносӣ”** ба таҳқиқи хусусиятҳо ва гуруҳбандии истилоҳоти забоншиносии тоҷик бахшида шуда, фарогири 4 зербоб аст.

Зербоби якуми боби дууми диссертатсия **“Истилоҳоти бахши овошиносӣ”** унвон дошта, ба омӯзиши ин навъи истилоҳоти забоншиносӣ бахшида шудааст.

Овошиносӣ ё фонетика бахше аз забоншиносӣ аст, ки ба таҳқиқи овозҳои гуфтори инсон мепардозад. Ин бахши забоншиносӣ дар таърихи афкори забоншиносии тоҷик мақом ва мартабаи вижа доштааст. Таълифи асарҳои ҷудогона дар робита ба овозҳои забони форсии тоҷикӣ далели ин гуфтаҳоаст. Дар забоншиносии суннатӣ ин илм бо номи савтиёт ва илми хуруф маълуму машҳур буд. Забоншинос Д. Хоҷаев зимни баррасии ин бахши забоншиносӣ дар забоншиносии суннатӣ ба чунин натиҷа мерасад, ки “ин илм бунёди қадимтаре дошта, маърифати онро аҳли илму қалами гузаштаи мо муҳим ҳам доништаанд” [27, с. 105].

Дар гузашта овошиносӣ ё фонетика (савтиёт) на ҳамчун як қисми забоншиносӣ, балки ба ҳайси як илми алоҳида мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифта буд. Илми савтиёт ё худ овошиносӣ яке аз қадимтарин ва маъмултарин илмҳои махсуб ёфта, ҳадафи асосии он тавсиф ва баёни овозҳои забон доништа мешуд. “Забоншиносон онро ба унвони пешдаромад барои таҳқиқоти забоншиносӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд, зеро таҳқиқи илмии овоҳо як падидаи физикии

мушаххас ва баёни чигунагии тавлид ва дарёфти онҳо буда, шинохти вокҳо (фонемаҳо), ки дар забоншиносии араб бо номи "Махориҷ-ал-хуруф" ёд мегардад, яке аз масъалаҳои умдаи овошиносии тавлидиро ташкил медиҳад. Чунонки пайдост, овоз ё савт чун хурдтарин воҳиди забон аз ду ҷиҳат: яке аз назари вокҳо (фонемаҳо) ва дигаре аз ҷиҳати тавлиди онҳо, ки ба арабӣ онро "худус" мегӯянд, мавриди пажӯҳиши забоншиносон қарор мегирад" [23, с. 8].

Мавриди зирк аст, ки Абунастри Форобӣ ва Абуалӣ Сино дар осори худ луғоту истилоҳоти соҳоти овошиносиро мавриди истифода қарор дода, роҷеъ ба сифату вижагиҳои онҳо маълумоти дақиқ додаанд, ки ин нигоштаҳои онҳо моҳияти худро имрӯз низ гум накардааст. Нигоштаҳои онҳо роҷеъ ба ҷиҳатҳои савтӣ дар осори муҳаққиқону донишмандони минбаъда, чун: Насируддини Тӯсӣ, Шамс Қайс Розӣ, Хоча Ҳасани Нисорӣ ва ҷанде дигарон мавриди қорбурд қарор гирифта, тақмил ёфтааст.

Ҳамчунин, забоншинос Д. Хоҷаев дар китоби "Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик" ба ҷунин натиҷа мерасад, ки "ин илм бунёди қадимтаре дошта, маърифати онро аҳли илму қалами гузаштаи мо муҳим ҳам донистаанд. Инчунин, Носири Хусрав дар "Зод-ул-мусофирин" дар робита ба ҳарф ҷунин менависад: "Ва агар гӯяд: "**Ҳарф** чист?", гӯем, ки ҳарф аз ном ба манзалати нуқта аст аз хат ва мар ҳарфро маънӣ нест, балки маънӣ андар зери ҳарф ояд.

Дар забоншиносии суннатии тоҷик низ овозҳои нутқро ба ду гурӯҳ – **ҳамсадо** ва **садонок** ҷудо кардаанд, вале бо истилоҳоти дигар ном бурдаанд. Дар забоншиносии гузашта овозҳои ҳамсадоро **сомит** ва овозҳои садонокро **мусавват** гуфтаанд.

Қадимтарин асаре, ки дар он ба истилоҳи фонетикии «**мусаввит**» (садонок) ва «**сомит**» (ҳамсадо) вомерхӯрем, «Китоб-ул-мусиқӣ»-и Форобӣ мебошад. Пас аз Форобӣ

донишманди ҳамадон Абуалӣ ибни Сино рисолае бо номи «Махориҷ-ул-хуруф» таълиф кардааст, ки дар он сабабҳои пайдоиши хуруф (овозҳо), дастгоҳи овозҳосилшавӣ, хусусияти сифатии миқдории фонемаҳо, овозҳои хоси забони тоҷикӣ ва арабӣ баён шудаанд. Ҳамзамон, дар ин зербоб ақидаҳои Шамси Қайси Розӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ, Насируддини Тӯсӣ, Ҷамолиддин Ҳусайни Инҷӯ, Муҳаммадхусайни Бурҳон, Ризоқулиҳони Ҳидоят, Вочидалиҳони Мучмалӣ оид ба илми овошиносӣ дар низоми улуми асримиёнаӣ форсу тоҷик оварда шудааст.

Ҳамин тавр, оид ба овошиносӣ ё фонетика дар таърихи илми забоншиносӣ истилоҳоти зиёде қорбасти мегардид ва ин истилоҳот тавассути осори илмие, ки аз ҷанге онҳоро ҷун намуна овардаем, то замони мо расидаанд. Маълум мешавад, ки донишмандони мо дар низоми илми филологияи форсу тоҷик дар шарҳи аксари мавзӯҳо ба илми филологияи араб таъия мекардаанд ва аз ин ҷост, ки дар гузаштаи дур низоми муайяни омӯзиши овошиносии забони тоҷикӣ ба роҳ монда нашудааст.

Зербоби дуҷоми боби дуҷоми “Истилоҳоти баҳши луғатшиносӣ” номгузори шуда, ба таркиби луғавии забон баҳшида шудааст.

Илми луғатшиносӣ ё лексикология як қисмати илми забоншиносӣ буда, таркиби луғавии забонро меомӯзад. Ин баҳши забоншиносӣ низ дорои истилоҳоти хоси худ мебошад.

Бонобар ин, луғоту истилоҳоти мансуби вожашиносӣ, асосан, дар осори адабӣ, аз ҷумла дар ниғоштаҳои Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тӯсӣ, Рашиди Ватвот, Шамс Қайси Розӣ, Атолло Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҷамолиддин Ҳусайни Инҷӯ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва дигарон мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ калимаҳои забонро воҷаста ба истеъмолашон дар забон ба муродифу сермаъно гурӯҳбандӣ намуда, ҷунин истилоҳотро ба қор бурдааст: “Агар алфози

бисёр бар як маънӣ далолат кунад, онро **асмои мутародифа** ва агар алфози бисёр бар маънои бисёр далолат кунад ва ҳар лафзе бар маънии дигар онро **асмои мутабоина** хонанд” [42, с. 18]. Ҳамзамон, дар ин зербоб афкори Шамс Қайси Розӣ, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, Маҳмуди Омулӣ, Ҷалолуддин Ҳусайни Инчу оид ба санъатҳои лафзӣ, маънӣ, калом, ғаҳми маънӣ, латофат, ҳукми таркиб, маҷоз, таҷнис, **асмои муташобиха**, **асмои муштарака** оварда шудааст.

Дар байни ин донишмандон Шамси Қайси Розӣ бештар доир ба мавзуи рабтдошта андешаҳои ҷолиб ва истилоҳоти луғоти соҳаи вожашиносиро мавриди истифода қарор додааст: Аз ҷумла, калимот, таҷнисот, тақаллуфӣ, луғати дари саҳеҳ, ғароиби луғати фурс, мусталаҳот, калимоти арабӣ, муҳовароти порсигӯён, мустаъмал, ҳуруфи завоид, ҳашвои қабеҳ, тағйироти алфоз, лафз, калима, яктарз, якшева, музтариб, каломи сухан, ҳамнишинӣ, паҳлӯи ҳам омадани калима, таркибҳо, калимаҳои бегонаву дури ғайрилуғати фурс, мустаъмал, саҳеҳ, луғати дарӣ, калимаҳои адабии мустаъмал, дар гуфтугӯ, порсигӯи фозил, тафсилу тарҷеҳ, муболиға, муболиғат, мутазааммин, улувият, каломи тозӣ, ҳарфи рабт, муғаййирот, мутадовил, илми луғат, нозуқиҳои калимоти тоҷикӣ... [47, с. 56-67].

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ҳодисаҳои дар забоншиносии муосир дар бахши луғатшиносӣ ҳанӯз дар асрҳои миёна шабеҳи ин ҳодисаҳо ё ҳодисаҳои ба онҳо далолаткунанда аз тарафи муҳаққиқону донишмандон мавриди омӯзишу баҳс қарор гирифтааст.

Ҳамин тавр, оид ба илми луғат ё луғатшиносӣ дар гузашта ба сифати як қисмати муҳимму алоҳидаи илми забоншиносӣ истилоҳоти зиёде қорбаст мегардид ва ин истилоҳот тавассути осори илмие, то замони мо расидаанд. Албатта, аз ин вожагону истилоҳоти илмии забоншиносии пешин, ки зимни осори адабӣ, илмӣ ва таълимии

донишмандони пешин гирдовардамон ба чунин хулоса расидан мумкин аст, ки илми луғати забони тоҷикӣ таърихи қадима доштааст ва намунаи корбурди нахустини онҳо дар осори донишмандони мо зикр гардида, ки онҳоро мо метавонем дар забоншиносии муосир чун муодили таърихӣ мавриди корбурд қарор бидиҳем.

Зербоби сеюми боби дуюм «**Истилоҳоти баҳши сарф**» номгузорӣ шудааст. Маъмулан, илми сарф дар бораи шакли калима, тағйири он бо суратҳои мухталиф, ки аз тағйири ҳар шакл маънои наве пайдо мешавад, баҳс мекунад. Пас, илми сарф аз рӯи мавзӯи баҳс ва моҳияташ ба як баҳши грамматика, ки морфология ном дорад, наздик аст.

Бояд тазаккур дод, ки оид ба илми сарф андешаҳои Абунасири Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Насируддини Тӯсӣ, Шамси Қайси Розӣ ва дигарон дар ин қисмати таҳқиқот оварда шудаанд.

Донишмандон Абунасири Форобӣ ва Абуалӣ Сино дар осори худ **54** адад луғоту истилоҳоти соҳати сарфро мавриди баррасӣ қарор дода, доир ба сифату вижагиҳои онҳо маълумоти пурра додаанд, ки моҳияти худро имрӯз низ гум накардаанд. Нигоштаҳои онҳо роҷеъ ба ҷиҳатҳои сарфӣ дар осори муҳаққиқону донишмандони минбаъда, ба монанди: Насируддини Тӯсӣ, Шамс Қайс Розӣ, Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ва ҷанде дигарон мавриди корбурд қарор гирифта, такмил ёфтааст. Ҳамзамон, Шамс Қайс Розӣ дар асарҳои ба илми забоншиносӣ баҳшидааш қолабҳои калимасозӣ, пасвандҳои “-лох” ва “-манд”, бандакҷонишини “-аг”, пасванди шаклсозии «-ча», бандаки хабарии «аст», артикли “-е”, дар маҷмӯъ 34 адад пасвандҳои калимасозу шаклсозии исми сифатро бо тобишҳои маъноиашон шарҳ додааст.

Дар ташаккул ва рушди истилоҳоти баҳши сарф қайдҳои сарфии Шамси Қайси Розӣ мавқеи муҳим дорад. Аз ҷумла, хизмати барҷастаи Шамси Қайси Розӣ дар боби сарф ин аст, ки ӯ як қатор қолабҳои калимасозӣ ва қоидаҳои

сарфии забони тоҷикиро мухтасар тавзеҳ додааст. Бо ин амали хеш дар таҳқиқи калимасозию сарфшиносии тоҷик дар асри XIII асос гузоштааст. Забоншинос Д. Хочев Шамси Қайси Розиро яке аз асогузори илми забоншиносии классикии тоҷик ва аввалин бунёдгузори дастурнависии тоҷик медонад. Ӯ бисёр масъалаҳои марбути забоншиносиро ба тарзе шарҳу эзоҳ додааст, ки гӯё дар асоси дастовардҳои имрӯзаи забоншиносии тоҷик сурат гирифта бошанд.

Дар «Ал-Муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ бисёр қолабҳои калимасозӣ бо пасвандҳо нишон дода шудааст, ки имрӯз ҳам онҳо мустаъмаланд. Маълумотҳои овардаи Шамси Қайси Розӣ ҳарчанд сирф қайдҳои сарфӣ набошанд ҳам, барои таърихи илми забоншиносии классикии тоҷик, алалхусус, таърихи дастурнигорӣ аҳамияти муҳимми назариявӣ доранд. Қайдҳои сарфии Шамси Қайси Розӣ, хусусан, бахши калимасозии он барои таълифи рисолаҳо минбаъд аз дастури забони форсии тоҷикӣ замина гузоштааст. Ҳамчунин, ӯ зимни баёни афкори забоншиносии худ аз истилоҳоти забоншиносӣ кор гирифтааст.

Таҳлилу таҳқиқ дар ин зербоб марҳилаҳои ташаққулу таҳаввули истилоҳоти бахши калимасозиро, ки дар забоншиносии тоҷик аз умдатарин мавзӯоти таърихи илми тоҷик маҳсуб меёбад, мавриди баррасӣ қарор додем. Ҳамин тавр, оид ба сарфиёт ё морфология дар таърихи илми забоншиносӣ истилоҳоти зиёде қорбаст гардидааст ва ин истилоҳот тавассути осори илмие, ки аз ҷанге онҳо дар болои луғоту истилоҳоти илмӣ савтиётро чун намуна овардаем, то замони мо расидаанд. Маълум гардид, ки истилоҳоти соҳаи сарфиёт ё морфология дар осори мутаффакирону донишмандони гузаштагонанон мавриди қорбурд қарор гирифта, ғайр аз ин мо огоҳ гаштем, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷик таърихи қадима доштааст. Истилоҳоти сарфие, ки дар осори илмӣ таълимии гузаштаи мо доир ба

кор рафтааст, шоистаи пазиroy ва бо андак коркарду тасҳех шоистаи ворид кардан ба дастуру китобҳои дарсӣ аз асосҳои дастури забони тоҷикианд.

Зербоби чоруми боби дуюм **“Истилоҳоти баҳши наҳв”** унвон дошта, дар он аз таърихи илми наҳв сухан меравад. Илме, ки қоидаҳои ҷумлабандӣ ва нисбати калимаҳоро дар таркиби ибороту ҷумла меомӯзад, наҳв меноманд. Калимаи «наҳв» арабӣ буда, дар луғатҳо ба тарзҳои гуногун эзоҳ дода шудааст. Масалан, дар луғати муътабари «Ғиёс-ул-луғот» ҷунин маънидод шудааст: «Наҳв ба маънии сӯй ва роҳ ва монанд; ва номи илме, ки эъроби каломи араб бад-он доништа шавад» [38 с. 338]. Мавриди зикр аст, ки дар гузашта илми наҳв дар таносуб ба илми грамматикаи имрӯз қорбурд дошт. Донишмандони пешини донандаи хуби дастури забонро бештар ба наҳвиён мансуб медонистанд. Ҳамзамон, вобаста ба дигар ҷузъиёти илми наҳв ҷун даҳ вазифаи изофат дар «Ғиёс-ул-луғот» ва ҷор наҳвиҳои ибораҳои изофӣ дар «Ҷаҳор гулзор»-и Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ намунаҳо оварда шудаанд.

Ҳамзамон, дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» истилоҳи «наҳв» ин тавр тавзеҳ дода шудааст: «Наҳв» яке аз қисматҳои грамматика, ки аз ҷумла баҳс мекунад, синтаксис» [43, с. 846].

Ҳамҷунин, дар ин қисмат дар заминаи сарчашмаҳои таҳқиқот оид ба истилоҳоти мансуби наҳв – наҳвиҳои изофот бо мисолҳои мушаххас маълумот оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, илми наҳв ё синтаксис дар гузашта ба сифати як қисмати муҳиму алоҳидаи илми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, донишмандони ин фан асоситарин масоили марбути ин баҳсро дар таълифоти хеш мавриди баҳс қарор дода, истилоҳоту луғоти илми забоншиносии соҳаи наҳвро мавриди қорбурд қарор дода, инҷунин ин истилоҳотро шарҳу эзоҳ додаанд.

Боби сеюми диссертатсия **“Истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони муосир”** унвон дошта, аз 2 зербоб

иборат аст. Боби мазкур ба таҳқиқи истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони истиқлол баҳшида шудааст. Мавриди зикр аст, ки баъд аз ба даст овардани истиқлоли давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи қарбати забони тоҷикӣ фарох шуд ва муносибати сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии он бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон рӯ ба густариш аст ва ин боис ба он аст, ки на танҳо фарҳангҳои дузабона русӣ-тоҷикӣ ва тоҷикӣ-русӣ, балки фарҳангҳои бисёрзабонаи тоҷикӣ бо забонҳои дигаре, ба монанди англисӣ, арабӣ ва амсоли инҳо, ки талаботи замон аст, тартиб дода шаванд ва рӯиши таърихӣ ва муқоисавии истилоҳоти соҳаи гуногун, аз ҷумла, забоншиносӣ низ густурда гардад.

Зербоби аввали боби сеюм **“Қорбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони Шуравӣ”** унвон гирифта, оид ба таърихи дуру дароз доштани истилоҳшиносӣ ва дар забоншиносии тоҷик аз асри ХХ ҳамчун илм зухур кардани он сухан меравад. Ҳамзамон, афкори забоншиносон С. Айни, Н. Бектош, Р. Ҳ. Навборӣ, Б.Азизӣ, О. Исмаи, М. Расули, Я.И. Калонтаров ва дигарон оид ба истилоҳ диду нигоҳи худро баён намудаанд.

Инчунин, фикру андешаҳои истилоҳшиносони варзида С. Назарзода, Ҳ. Мачидов, Ш. Рустамов, М. Шукуров, Х. Ҳусейнов, К. Шукурова, Д. Хочаев ва дигар муҳаққиқон оид ба масъалаҳои истилоҳшиносӣ оварда шудаанд. Бояд тазаққур дод, ки саҳми устод Садриддин Айни дар рушди забони тоҷикӣ дар даврони шуравӣ боризу буда, инчунин, ҷойгоҳи ӯ барои рушду ташаккули забони адабии тоҷик ва азнавсозии истилоҳоти забони тоҷикӣ қорҳои шоёнеро ба субот расонидааст, ин аст, ки Пешвои муаззами миллат муҳатарам Эмомалӣ Раҳмон ўро яке аз ҷеҳраҳои мондагори мардуми тоҷик шуморида чунин овардаанд: “Устод дар офаридаҳои хеш бисёр масъалаҳои ҳаёти таърихӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва адабии халқи тоҷикро ба миён меғузорад ва бо мӯшиқофиҳои

хирадмандона таъриху тамаддуни қадима доштани тоҷиконро исбот месозад”[37, с. 297].

Мусаллам аст, ки дар даврони Шуравӣ китоби “Грамматикаи забони адабии тоҷик”, ки аз се ҷилд иборат аст, барои донишҷӯёни макотиби олий ба таъъ расид. Дар таҳияи ин китоб саҳми олимони Академияи фанҳои РСФСР Тоҷикистон хеле назаррас аст. Ҷӣ тавре ки маълум аст, ҷилди якуми ин китоб дар нашриёти “Дониш” соли 1985 нашр гардида, аз 335 саҳифа иборат мебошад. Дар ин китоб истилоҳоти забоншиносӣ ба таври гуногун қорбасти гардидаанд. Гарҷанде дар навиштани китоб саҳми ходимони илм, забоншиносони варзида назаррас бошанд ҳам, аммо ба назари мо ин китоб аз баъзе ғалатҳо низ орий нести. Масалан, фасли якуми ин китоб, ки “Фонетика” номгузорӣ шуда, бештар қорбурди истилоҳоти русӣ-аврупоӣ ба назар мерасад.

Инҷунин, забоншинос М. Рустамов соли 1972 бо номи “Истилоҳоти грамматикӣи тоҷикӣ” луғатеро нашр намуд, ки дар он иддае аз қалимаву истилоҳоти забоншиносӣ дурусти шарҳу возеҳ гардидаанд [18, с. 124].

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили мавод собит гардид, ки дар даврони шуравӣ қорбурди истилоҳоти забоншиносӣ ба равишҳои гуногун ба мушоҳида мерасиданд. Аз сабаби он ки мавқеи забони русӣ дар он давра хеле назаррас буд, аксарияти истилоҳот, инҷунин, истилоҳоти забоншиносӣ дар он давра аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ иқтибосшуда мавриди истифода қарор доштанд. Дар рушду такомули истилоҳшиносӣ ва танзиму яқрангсозии онҳо саҳми забоншиносон ва донишмандони тоҷик бениҳоят қалон буда, онҳо асару мақолаҳои зиёдеро рӯйи ҷоп овардаанд, ки дар танзим ва яғонакунии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар он давра саҳми босазоеро гузошта тавонистаанд.

Зербоби дуҷоми боби сеюм “**Омӯзиши истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони Истиқлол**” номгузорӣ шуда, дар

ин зербоб истилоҳшиносии даврони Истиқлол мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Омода будани низоми вазифавӣ ва сохтори забони модарӣ дар қатори дигар ҳолатҳои иҷтимоӣ-таърихӣ, бешубҳа, яке аз сабабҳои ба сифати забони миллии истифода шудани забони модарӣ мегардад. Вазъияти забонӣ дар ҷомеашиносӣ аз нуқтаи назари мавҷудияти он дар як ҷомеаи муайян баррасӣ мешаванд. Забоне, ки дар давраи инкишофи миллат ташаккул ёфтааст, он мавҷудияти ҳатмии шакли адабӣ ва ҳаттиро, ки ба гуфтори маъмулии халқро гуфтугӯӣ наздик аст ва аз ин ҷиҳат васеъ мегардад, пешбинӣ менамояд, забони миллист.

Дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон забони тоҷикӣ мақоми давлатиро касб намуда, ба ҳайси забони рушди илм табиӣ ёфт.

3.2.1. Даврони Истиқлол марҳилаи нави инкишофи истилоҳоти забоншиносии тоҷик. Дар ин қисмат доир ба давраи нави ташаккул ва ҳувияти миллии, худшиносӣ ва ҳудодоҳои миллии дар сиёсати забон сухан меравад. Дар китоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Забони миллат - ҳастии миллат” чунин оварда шудааст: “Мо аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ барои ғанӣ гардонидани забони адабии тоҷикӣ саъю талош намуда, ҷиҳати рушди он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам овардем. Дар баробари ин як қатор санадҳо қабул карда, барои пешрафти он барномаҳои давлатиро раҳандозӣ намудем ва ба хотири бузургдошти ин рукни муҳими давлатдорӣ дар қонунгузорӣ тайгирот ворид карда, ҳамасола “Рӯзи забон”-ро бо шукуҳи шахомат таҷлил менамоем ва ҷорабиниҳои зиёди илмӣ оммавино дар ин айём баргузор мекунем [49, с. 6].

Инчунин, дар ин қисмат андешаҳои забоншиносии муносири тоҷик профессор М. Шукуров, Б. Камолитдинов, С. Назарзода, К. Тураҳасанов, Ж. Гулназарзода, Г. Абдуллоева, З. М. Мухторов, С. Шербоев ва дигарон оид ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ, луғати забони миллии, ба низоми истилоҳоти тоҷикӣ ворид шудани истилоҳоти нав, аз қабилӣ нишоншиносӣ, забоншиносии равонӣ, забоншиносии

ичтимоӣ, маъношиносӣ, гуфтумон, моҳирона иваз намудани истилоҳи бегона бо истилоҳи тоҷикӣ (семисиология-маъношиносӣ) оварда шудааст.

Дар даврони соҳибистиклолии мардуми шарафманди Тоҷикистон, махсусан, забоншиносон мекушанд, ки ба тозагии забон эътибори ҷиддӣ диҳанд. Махсусан, онҳо талош мекунанд, ки ҳар як калимаву истилоҳоте, ки дар навиштани китобҳои дарсӣ истифода мешаванд, калимаҳои сирф тоҷикӣ бошанд. Албатта, набояд фаромӯш сохт, ки агар ин давраро мардуми тоҷик хеле хуш қабул карда бошанд ҳам, вале тағйиротҳои куллие, ки дар ҳама самтҳо дар кишвари мо ба вучуд омада буданд, махсусан, дар соҳаи илми забоншиносӣ тақозо менамояд, ки на танҳо забон, ҳатто калимаву истилоҳот низ хусусияти миллиро ифода намояд.

Ҳамин тариқ, бояд зикр намоем, ки корбурди истилоҳоти забони тоҷикӣ дар даврони Истиклол бештар бо забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад, зеро дар ин давра яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи забоншиносон ин ба меъёрҳои забони тоҷикӣ мутобиқ гардонидани калимаву истилоҳот ба шумор меравад. Албатта, гарчанде донишмандон ва мутахассисони соҳаи забоншиносӣ дар ҳамгунасозии истилоҳоти забоншиносӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонида бошанд ҳам, вале то айна ҳол масъалаҳои мавҷуд аст, ки роҳи ҳалли худро металабанд. Хуб мешуд, агар роҷеъ ба истилоҳоти ҳар як қисматҳои забоншиносӣ савтиёт, луғатшиносӣ, сарф ва наҳв рисолаҳои илмӣ навишта шуда, таърихи пайдоиш ва этимологияи онҳо оварда мешуданд.

3.2.2. Нақши Пешвои миллат дар рушди забон ва илми забоншиносии тоҷикӣ. Дар марҳилаи таърихи навини тоҷикон, бо сарварию роҳбарӣ, иқдому ташаббус, ибтиқору пайкор, рафтору гуфтор ва эҷоду эҷозии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикӣ ҳамчун **“чеҳраи хоси миллий”** эътироф гардид.

Ибтиқору ташаббус роҳнамоиву амалкарди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар муайян кардани ҷойгоҳи

воқеии забони тоҷикӣ, ки яке аз самтҳои муҳимми сиёсати забонгузастии ҳукумати кишвар дар даврони соҳибистиқлолист, пеш аз ҳама, боиси пазиришу пайравист ва ҳеҷ гоҳ набояд фаромӯш кард, ки дар татбиқи он бо таъкиди Пешвои миллат дар «рӯзгори файзбори Истиқлолият, ки барои тавсеаи доираи қорбурди забони давлатӣ дар ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа имконияти мусоид фароҳам овардааст, моро водор менамояд, ки барои густариши ҳарчи бештари забон дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёт, ғановати мунтазами таркиби луғавии он, ҳамчунин, ҳифзу ниғаҳдошти асолату покизагии забони давлатӣ аҳлона талош намоем»[50]. Ва дигар ин ки қамоли забон бо сухани тоҷикӣ бори нахуст аз минбарҳои баландтарини ҷаҳон аз забони Пешвои миллат доир ба арзи ҳастӣ қардани давлату миллати тоҷик оғоз шуд ва фармуданд: “Имрӯз аҳли олам моро бо номи «тоҷикон», давлатамонро бо номи «Тоҷикистон» ва забонамонро бо номи «забони тоҷикӣ» мешиносанду эътироф мекунанд»[51].

Аз минбарҳои бонуфузи дунё бо ин забони нобу шево иброз намудани андешаву пешниҳодот на танҳо барои халқи тоҷик, балки барои мардуми минтақаву ҷаҳон ва пазируфтани ин гуфтаҳо боз ҳам нишон аз муассирию мондагории забони тоҷикист ва талошу кӯшиши фарзанди миллат барои вориси ин забон будан аст. Пешвои миллат дар масири таърихи қуҳану навини тоҷикон бо эҷоду гуфтору рафтор бори дигар ҳосияти **“баҳамоварӣ”** ва ё **“ваҳдатифаринии”** забони тоҷикиро бо маҳорату истеъдоди забондонӣ бо забон ва шеваи равону самимонаи тоҷикӣ, бо меҳру муҳаббати содиқонаи фарзандӣ исбот намуда, халқи тоҷикро ба **ҳам оварданду сулҳу субот ваҳдату** осоиш ба ин сарзамин омад. **“Тавоноӣ”** ва **“рақобатпазирии”** ин забонро ҳамчун олими нуктасанҷ илман собит намуданд.

Мусаллам аст, ки Истиқлоли давлатӣ миллати тамаддунофар ва қуҳанбунёди тоҷикро бори дигар водор намуд, ки қамои забони тоҷикиро ҳамчун забони давлатӣ дар ҷомеаи навин ба таври шоиста баланд бардорад. Барои воқеан ба пояи забони миллӣ ва забони давлатӣ расидан, дар арсаи ҷаҳонӣ

муаррифӣ шудан ва дигар арзишҳову вазифаҳои забони тоҷикӣ, дар татбиқи ин рисолати таърихӣ ва мондагор тарҳрезии мушаххас ва сиёсати ояндабинонаи Пешвои муаззами миллат нақши муассиру меҳварӣ гузоштанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки ҳифзи забони тоҷикӣ аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври зарурӣ ба роҳ монда шуда, дар ин баробари ин, илми забоншиносии тоҷик дар марҳалаи нави таърихӣ боз ҳам вусъати тоза ба худ касб мекунад. Роҷеъ ба масъалаи ҳифзи забон аз ҷониби Пешвои муаззами миллат имрӯзҳо асару мақолаи нав ба нав нашр шуда истодаанд. Ҳамин тариқ, маҳз, бо кӯшишу навкориҳои Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, забони тоҷикии мо дубора эҳё гардид, ки барои рушди минбаъдаи илми забоншиносии тоҷик заминаҳои мусоиде фароҳам оварда тавонист.

ХУЛОСА

Таҳқику баррасии истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ дар асоси осори илмӣ, таълимии донишмандон ва маводди фарҳангҳои тафсири барои равшан намудани масъалаи ташаккулу тақомули истилоҳотшиносии тоҷик аз муҳимтарин мавзӯҳои таърихи илми забоншиносии тоҷик маҳсуб мешавад. Таҳлилу таҳқиқи маводди истифодашуда нишон дод, ки донишмандони гузаштаи мо бештари масъалаҳои марбут ба имло, унсурҳои калимасоз, тарзи ибораорӣ ҷумлабандӣ ва дигар масъалаҳои алоқаманд ба суҳанварию нигоришро дар таълифоти худ ва дар фарҳангҳои тафсири шарҳу тавзеҳ намудаанд, ки ин сабаби дар давоми мароҳили гуногуни таърихӣ ва шебу фарози инкишофу таназзули давлатдорӣ забони тоҷикӣ ҳифз гардидааст.

Дар маҷмӯъ, дар асоси омӯзиши қисматҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсион метавон ба чунин хулоса омад:

1. Зимни пажӯҳиш ошкор кардид, ки дар давраи мусоир омӯзиши истилоҳу истилоҳшиносӣ яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, аз ҷумла, забоншиносии тоҷик маҳсуб ёфта, таҳқику баррасии истилоҳоти қадимтарин осори илмӣ барои муайян шудани сохтор, қолаб, усулу равишҳои илмӣ истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ ва танзиму бунёди он дар илмӣ муосир мусоидат менамояд [1-М].

2. Пас аз таҳлилу баррасиҳо маълум гардид, ки истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар се давраи таърихӣ забон бостон, миёна ва нав ташаккул ёфтааст. Аз истилоҳоти забоншиносии давраи бостон то имрӯз маълумоти мушаххасе дар даст нест. Зимни мутолиа ва ҷустуҷӯ аз фарҳангҳои давраи миёна – “Фарҳанги паҳлавӣ” ва “Фарҳанги оим-евак” бархе аз истилоҳоти забоншиносиро пайдо намудем, ки дар забони форсии миёна ҳамчун истилоҳи забоншиносӣ ба қор рафтаанд [1-М].

3. Дар давраи бостон донишҳои забоншиносии мардумони ориёитабор, ки дар давраи Сосониён рушд намуда

буд, гусаста гардида, истилоҳоти забоншиносии тоҷику форс дар асрҳои миёна бештар дар пояи низоми грамматикӣ забони арабӣ шакл гирифтааст [4-М].

4. Пас аз шаклгирии забони адабии тоҷикӣ низоми истилоҳоти тоҷикӣ низ рӯ ба рушд ниҳод. Ин чараҳои аз замони салтанати давлати Сомониён шуруъ шуда, то замони имрӯз идома дорад. Амирони сомонӣ баҳри истилоҳгузинию вожагузинии забони илм шароити мусоидро фароҳам оварда буданд. Ин раванд баъд аз таназзули давлати Сомониён низ идома пайдо кард. Намунаи чунин истилоҳгузиниву вожаороиро мо дар осори илмӣ Абунасири Форобӣ, Закариёи Розӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Ҳаким Носири Хусрав, ҳама Ҳасани Нисорӣ ва дигар донишмандони асри миёна мушоҳида намудем, ки ба ҷойи истилоҳоти забоншиносии арабӣ истилоҳоти забони тоҷикиро сохта мавриди истифода қарор додаанд.

5. Аз таҳқиқи мухтасари осори қадимтарини илмӣ маълум шуд, ки ин забон дар асрҳои IX-XI дар баёни матолибу мафҳуми риштаи забоншиносӣ баробари дигар риштаҳо, чун ҳандаса, нучум, ҷуғрофия, фалсафа ва тиб ба дастовардҳои назаррас ноил гаштааст [1-М; 2-М].

6. Заминаи асосии шаклгирии истилоҳоти забоншиносӣ дар асри миёнаро фарҳангҳои тафсирий, осори фалсафии мантиқ, рисолаҳои ба илмҳои адабӣ бахшидашуда, донишномаҳо, рисола ва бахшҳои алоҳидаи рисолаҳое, ки бевосита доир ба илми забоншиносӣ махсус меёфтанд, ташкил меод [1-М; 2-М].

7. Дар ташаккул ва тақомули истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ донишманди ҳамадон Абуалӣ ибни Сино саҳми арзанда дорад. Рисолаи “Махориҷ-ул-хуруф” аз нигоҳи илми забоншиносӣ нодиртарин асар буда, дар он истилоҳоти бахши овозиносӣ ба кор рафтааст. Ибни Сино кӯшиш намудааст, ки ба ҷойи истилоҳоти арабӣ истилоҳоти тоҷикиро ба кор барад [1-М; 2-М].

8. Доир ба баъзе масъалаҳо, ки донишмандони аврупой дар асри XIX ва XX сари он баҳс мекарданд, донишмандони форсу тоҷик ҳанӯз дар асрҳои X-XI он масъалаҳоро ҳаллу фасл намуда, истилоҳоти муносибиро барои масъалаҳои забоншиносӣ гузошта буданд. Намунаи инро мо дар андешаҳои Носири Хусрав андар боби нутқ, қавл ва калом дидем. Дар иртибот ба дискурс – баҳши нави забоншиносӣ, ки дар нимаи дуюми асри XX дар забоншиносии Ғарб зухур гардидааст, Носири Хусрав хеле пештар атрофи он баҳс намуда, онро калом маънидод карда буд [1-М; 6-М].

9. Фарҳангҳои тафсирии дар таърихи ташаккули забони форсии тоҷикӣ, афкори забоншиносии тоҷик ва истилоҳоти забоншиносӣ мавқеи муҳимро соҳибанд. Масалан, дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Бурҳони қотеъ», «Баҳори Аҷам», «Ғиёс-ул-луғот», «Тухфат-ул-аҳбоб» бахшҳои алоҳидаи забоншиносӣ мавриди шарҳи овошиносӣ, сарфӣ ва нахвӣ қарор гирифтаанд.

10. Дар низоми истилоҳоти забоншиносии тоҷик истилоҳоти баҳши овошиносӣ рушди назаррас доштааст. Дар рушду тақомули истилоҳоти баҳши овошиносӣ донишмандону файласуфон Абунасири Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тӯсӣ ва дигарон нақши боризи худро гузоштаанд. [1-М; 2-М].

11. Луғоту истилоҳоти баҳши вожашиносӣ, асосан, дар осори адабӣ, аз ҷумла дар нигоштаҳои Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Насируддини Тӯсӣ, Низомӣ Арузии Самарқандӣ, Рашиди Ватвот, Шамс Қайси Розӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ ва дигарон мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Аз ҳамин ҷост, ки чанде аз ин истилоҳот имрӯз ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ шинохта шудаанд ва дар забоншиносии муосир ҷойи худро ба истилоҳоти русию аврупой додаанд. Ҷунончи, таҷнис, маънии мутақориб,

ғайримутақориб, мушокалот, маҷоз, истиора, таҷниси том, таҷниси мураккаб.

12. Истилоҳоти баҳши сарф низ дар фарҳангномаҳо ва луғатномаҳо бештар мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Шамси Қайси Розӣ дар робита бо қофиясозӣ ба асосҳои дастури калимасозии забони тоҷикӣ мароқ зоҳир намуда, дар умум 34 номӯй пасвандҳои калимасозу шаклсозии исму сифатро бо тобишҳои маъноиашон шарҳу эзоҳ додааст.

13. Рисолаи “Чаҳор гулзор”-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ яке аз манбаъҳои рушду тақомули истилоҳҳои баҳши сарф маҳсуб мешавад. Зимни ҷустуҷӯ ва мутолиаи ин асар маълум гардид, ки дар асари мазкур беш аз 100 адад луғоту истилоҳоти баҳши сарф мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

14. Дар даврони шуравӣ инкишофи истилоҳоти забоншиносӣ, пажӯишу омӯзиши он бо равиши ба он давра мувофику муносиб роҳандозӣ гардидааст. Ба илми забоншиносӣ вобаста ба мақсаду равиши таҳқиқ бештар истилоҳоти аврупоӣ ва русӣ ворид гардидааст.

15. Даврони Истиқлол ҳамчун даврони эҳёи бо илми миллӣ ва байналмилалӣ мутобиқ намудани истилоҳоти забоншиносӣ бо назардошти пешрафти бесобиқаи техникаю иттилоот маҳсуб меёбад.

16. Шоистаи таҳсин аст, ки давраи бобарор ва шаклгирии рушду тақомули забони тоҷикӣ ба даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати забонгустарии амалқарди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон марбут аст. Маҳз, бо кӯшишу навқориҳои Сарвари кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, забони тоҷикии мо дубора эҳё гардид, ки барои рушди минбаъдаи илми забоншиносии тоҷик заминаҳои мусоиде фароҳам оварда тавонист.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Дар забоншиносии муосири тоҷик масъалаи омӯзишу баррасии истилоҳоти забоншиносии тоҷик то ба имрӯз ба таври ҷудогона мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Вобста ба ин, дар заминаи омӯзиш тавсияҳои зерин пешниҳод мегарданд:

1. Натиҷаҳои омӯзиш барои дарки амиқи забоншиносӣ дар мароҳили мухталифи таърихӣ замина гузошта метавонад;

2. Маводди мазкур зимни таҳияи фарҳангномаҳои соҳавии нав метавонад мавриди истифода қарор гирад;

3. Ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони бостон, миёна ва муосир омӯхта шуд, ки он метавонад ҳангоми омӯзиши забоншиносӣ дар ин давраи мавриди истифода қарор гирад;

4. Истилоҳоти забоншиносии тоҷик аз нигоҳи овошиносӣ, луғатшиносӣ, сарф ва наҳа ба таври ҷудогона омӯхта шуд, ки маводди бадастомада метавонад дар ин самт мавриди истифода қарор гирад;

5. Мақеи шоистаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба гиromидошти забон ва густариши он омӯхта шуд, ки он метавонад барои доираи васеи хонандагон пешниҳод кардад;

6. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад зимни омӯзиши истилоҳотшиносӣ, аз ҷумла, истилоҳоти забони тоҷикӣ мавриди амал қарор гирад;

7. Низом, мавқеъ ва қорбурди луғат ва фарҳангномаҳо аз нигоҳи истилоҳшиносӣ омӯхта шаванд;

8. Беҳтарин фарҳангномаҳо ва осори донишмандони тоҷики асрҳои миёна аз нигоҳи нави илми забоншиносӣ омӯхта шаванд ва дар ин замина фарҳангномаҳои нав таҳия гардад;

9. Таҳия ва нашр намудани фарҳангномаҳо ва луғатномаҳои соҳавӣ василаи дигар дар шинохти илми истилоҳшиносии тоҷик аст;

10. Марҳила ба марҳила таҳия ва наشري фарҳанги электронии истилоҳоти забоншиносӣ аз даври қадим то муосир яке аз василаҳои рушди забоншиносӣ маҳсуб меёбад.

I. ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А). Таълифот дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Назаре ба таърихи фарҳангшиносии тоҷик / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. - №4/6 (140). – С. 93-97. ISSN 2413-516X
- [2-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ дар асрҳои миёна / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. – № 4/7 (163). – С. 140-143. ISSN 2413-516X
- [3-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Назаре ба таърихи ташаккули истилоҳот / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2018. - № 4 (163). – С. 87-90. ISSN 2413-516X
- [4-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Нақши низоми грамматикӣ ва арабӣ дар ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2020. – №2 (163). – С. 79-86. ISSN 2413-516X
- [5-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Корбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар марҳилаи ташаккули забони адабии тоҷикӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. - № 3 (43). - С. 67-73. ISSN 2226-9355
- [6-М]. Гулназарзода, Ж.Б. Нақши Пешвои миллат дар рушди забон ва илми забоншиносии тоҷикӣ / Ж.Б. Гулназарзода, **Р.Х. Нажмудинзода** // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. - № 4 (56). – С. 5-9. ISSN 2226-9355

Б). Мақолаҳо дар дигар маҷмуа ва нашрияҳои илмӣ:

- [7-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Даврони истиклол – марҳилаи нави инкишофи истилоҳоти забоншиносии тоҷик / Р.Х. Нажмудинзода // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони “Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав”. – Душанбе, 2024. - С.260-265
- [8-М]. Нажмудинзода, Р.Х. Баёни донишмандони асримиёнагии тоҷик доир ба истилоҳоти бахши луғатшиносӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ “Ҳоваршиносии муосир ва дурнамои рушди он: масоили забоншиносӣ, матншиносӣ ва робитаҳои адабӣ”. - Ҳуҷанд, 2024. – С.178-182.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК 491.550(09)

ББК 81.2(2Т)

Н-18

НАЖМУДИНЗОДА РИСОЛАТ ХАЙРИДИН

**ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ
ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
филологических наук по специальности
10.02.19 – Теория языка

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертационная работа выполнена на кафедре истории языка и типологии филологического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Гулназарзода Жило Бури** – доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде

Официальные оппоненты: **Назарзода Сайфиддин** - член НАНТ, доктор филологических наук, профессор, заведующий отделом лексикографии и терминологии Института языка и литературы им. Рудаки;

Шердилова Сурайё Фармонбековна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой педагогики, психологии и методики преподавания Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников образования

Ведущая организация: Бохтарский государственный университет

Защита диссертации состоится «28» июня 2025 г., в 08:00 на заседании Диссертационного совета 6D.КОА-036 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (адрес: 734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ф. Мухаммадиева 17/6, зал заседаний Учёного совета, e-mail: laylo.hasanov@mail.ru; тел.: (+992) 904156317).

С содержанием диссертации можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде и на сайте www.dbz.tj.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2025 г.

Ученый секретарь

диссертационного совета

кандидат филологических наук, доцент **Хасанова Ш. Р.**

ВВЕДЕНИЕ

Диссертация посвящена исследованию теоретических вопросов истории становления лингвистической терминологии таджикского языка.

Актуальность темы исследования. Актуальность темы исследования заключается в том, что языкознание, наряду с другими вопросами, должно изучать историю формирования терминов и на ее исторической основе развивать свои лингвистические знания. Так как именно терминология является основой понимания знаний и наук, в настоящее время исследовать и обсуждать ее считается важным. С этой точки зрения исследование истории формирования таджикской лингвистической терминологии весьма важно и необходимо на сегодняшний день, несмотря на то, что в таджикском языкознании имеются фундаментальные научные исследования, проведенные учеными-лингвистами в этой области, отдельные исследования по истории формирования лингвистической терминологии в отдельных отраслях и группах не завершены. Следовательно, в диссертационном исследовании принято попытка исследовать историю формирования таджикской лингвистической терминологии на основе древних, средневековых и современных источников, а также специально проанализировать и обсудить формирование и развитие терминологии в области языкознания.

Следует отметить, что разные народы на протяжении всего своего существования разработали и использовали различную лексику и терминологию, что составляет одну из основ национальной культуры и занимает достойное место в понимании цивилизации.

Изучение формирования лексики и терминологии во многих отношениях необходимо и способствует пониманию политических, социальных и культурных процессов народов на разных исторических этапах. Лексика и терминология в

языке не всегда остаются неизменными, они постоянно меняются, и с научной точки зрения необходимо изучать их на разных исторических этапах.

Термин, как и слово, является элементом языковой системы, и лингвистический аспект ему не чужд. Например, термины подвергаются синонимизации, гибридизации и явлению семантического обогащения, но эти особенности возникают в определенных контекстах. Следует отметить, что терминология функционирует в определенной сфере человеческой деятельности — науке, технике, искусстве и т. д. — и в точной и лаконичной форме выражает материальные и духовные объекты, относящиеся к этой сфере. При этом термин может терять или менять свое значение в контексте в зависимости от положения, а также может появляться в новой форме в зависимости от процессов общественного развития. Вопрос терминологии и терминоведения изучался в лингвистической теории и считается одним из важнейших. Совокупность исследований и разработок, связанных с определением и изучением понятия «термин», его развитием, связывает языкознание не только с различными областями научного знания, но и с различными сферами производственной практики и профессионального труда, материальной и культурной историей человечества.

Всестороннее изучение терминологии и ее оценка с научной точки зрения важны в современных условиях, поскольку позволяют нам получить правильное представление о различных сферах общественной жизни.

Стоит отметить, что терминология или научная терминология является одной из основных и мощных областей развития языка. Среди общих факторов развития языка очевидно, что терминология способствует развитию различных сторон человеческой деятельности, таких как наука и техника, инновации, мастерство и талант, искусство, литература и культура, посредством введения новых слов и

терминов. В связи с этим можно сказать, что терминология является одним из основных средств установления правил словообразования и фразеологии языка.

Изучение и рассмотрение истории формирования терминов, в том числе терминов таджикского языка, имеет теоретическое и практическое значение, а его теоретический аспект помогает определить историю возникновения терминов и их место в лексическом составе языка, а также социальное использование терминов на разных этапах. Практические аспекты терминологии заключаются в том, что она заполняет пробел между терминологическими и терминологическими понятиями. Следует отметить, что терминология в языке, особенно в таджикском, имеет длительную историю, сформировавшись еще со времен появления первых персидско-таджикских научных трудов, в частности, в период становления первого таджикского национального государства – государства Саманидов (IX-X вв. н.э.).

История свидетельствует о том, что в средние века, особенно в X-XIX веках, на благородном литературном персидском языке таджиков были созданы многочисленные научные и художественные произведения, которые составляют великую сокровищницу таджикской культуры на протяжении всей истории. В работе использовано много терминов из различных областей науки того времени, таких как языкознание и литературоведение, медицина, философия, история, география, логика, геометрия и другие науки, а также национальные и народные промыслы и профессии. Большинство этих терминов в таджикском языке были заимствованы из арабского языка, также в этот период использовались некоторые термины из греческого, латинского и индийских языков.

Стоит отметить, что востоковед Абу Али ибн Сино был первым ученым, заложившим основу разработки и развития таджикской научной терминологии.

Во времена Ибн Сины арабский язык был популярен в странах Востока как язык науки, поэтому Ибн Сина написал некоторые из своих трудов на арабском языке. В это же время он написал часть своих научных трудов на таджикском языке. В частности, «Донишнома» — одно из произведений, написанных на таджикском языке Шайхурраисом, которое включает в себя науки о логике, природе, географии, музыке и многое другое. Ибн Сина сыграл значительную роль в развитии таджикского языкознания, особенно в разработке лингвистической терминологии.

Степень изученности темы исследования. В последние годы серьезное внимание уделяется изучению и исследованию истории языкознания, лингвистических взглядов отдельных ученых и на этой основе определению состояния таджикского языкознания, изучению истории формирования таджикской лингвистической терминологии. В частности, в этом плане исследования, проводимые лингвистами Д. Саймиддиновым, М.Н. Касимовой, Д. Ходжаевым, С. Назарзода, М.Б. Султановым, Ш. Исматуллозода играют важную роль. Определенная работа по этой теме была проделана в таджикской лингвистике. Лингвист М. Рустамов исследовал грамматическую терминологию таджикского языка и в 1972 году опубликовал книгу под названием «Таджикская грамматическая терминология (Таджикская грамматическая терминология)»[18]. Данное исследование представляет ценность в таджикской терминологии. Исследователь уделил больше внимания лингвистической терминологии после 1920–1930-х годов и в некоторых случаях попытался сравнить грамматическую терминологию современного языка с грамматической терминологией средневековья.

В последние годы интерес к этой теме проявляет также лингвист М. Н. Касимова, которая написала несколько книг. Например: «Взгляд на древнетаджикскую лингвистическую терминологию» [13], «Краткое введение в древнетаджикскую лингвистическую терминологию»[11], «История таджикского литературного языка (IX-X вв.)»[14], «Древнетаджикская терминология (краткие сведения)»[12]. Данная работа лингвиста М.Н. Касимовой имеет важный вводный характер и является надежной основой для обширных и фундаментальных исследований по данной проблематике.

В это же время лингвист Д. Ходжаев исследовал таджикскую лингвистическую мысль в средние века и был автором многочисленных трактатов, книг и статей [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32;]. Исследователю удалось продемонстрировать традиционную языковую систему с помощью своего обширного исследования. Эти исследования играют значительную роль в возрождении и развитии таджикской лингвистической терминологии в современную эпоху. Именно благодаря исследованиям лингвиста Д. Ходжаева в современном таджикском языкознании возрождено большое количество таджикских лингвистических терминов, которые когда-то были заменены русскими и европейскими терминами.

Также в этой связи лингвист Д.М. Искандаров о деятельности одного из таких исследователей, лингвиста Д.Ходжаева, справедливо говорит: «До недавнего времени мысль классического таджикского языкознания, как то: история традиционного языкознания (т.е. учение о грамматике и лексике), традиции, этапы и направления развития, наличие определенного подхода, серьезно не рассматривалась». В этом направлении можно рассматривать исследовательскую работу лингвиста Д. Ходжаева» [10,с.130].

Лингвист Д. Саймиддинов исследовал таджикские лингвистические термины в среднеперсидском языке и написал статьи [19, 20, 21].

Следует подчеркнуть, что на основе исследований лингвиста Д. Ходжаев в последние годы написал также несколько отдельных трактатов о мысли прошлого языкознания, в частности, о лингвистической ценности классических толковых словарей. Например, докторская диссертация М.Б. Султонова «Формирование и развитие персидско-таджикской научной терминологии» [25], научная диссертация Ш. Исматуллозода «Лингвистические и функциональные характеристики области терминологии таджикского языка в XI-XII веках», Джалолова Ф. «Лингвистические мысли в «Гияс-ул-лугат» Мухаммада Гияс-уд-дина Рампури»[35], Ф. Мирзоёров «Грамматический комментарий в интерпретативных культурах XVI-XIX веков»[17], Курбанов Н.Ф. «Лингвистические мысли Шамси Кайса Рази»[15], О.М. Додаров «Лингвистические вопросы в «Матла'-уль-'улум ва маджма'-уль-фунун» Ваджидали Муджмали»[8], Ф.Б. К числу таких исследований относятся «Лингвистические размышления Насируддина Туси»[9] Ильясова, «Особенности формирования персидского языка дари в Афганистане»[33] Хусрава Назари.

Из анализа существующих исследований стало ясно, что таджикская лингвистическая терминология отдельно не изучалась, но некоторые исследования проводились в сравнении с другими языками. Например, лингвист С. Джоматов исследовал таджикскую лингвистическую терминологию с помощью английской лингвистики и написал докторскую диссертацию [7]. В данном исследовании исследователь рассмотрел таджикскую лингвистическую терминологию в трех исторических периодах таджикско-персидского языка, а затем сравнил ее с английской

лингвистикой. Исследователь изучил и сравнил терминологию разделов речи, грамматики и лексики.

Следует отметить, что наряду с таджикскими лингвистами над различными аспектами терминологии таджикского языка работали и зарубежные исследователи. Соответственно, китайский исследователь Чжан Лэй в рамках своей диссертации [36] изучал таджикскую лингвистическую терминологию в сравнении с китайской лингвистикой.

Некоторые таджикские лингвисты также уделили внимание вопросам лингвистической терминологии в отдельных статьях. В частности, лингвист С. Анвари написал статью «О проблемах книг и терминов» и подчеркивает, что при написании книг на таджикском языке следует обращаться к прошлому: «Надо помнить прошлое языка и литературы и знать, под какими названиями они назывались и преподавались» [1].

Фактически, исследование истории формирования таджикских лингвистических терминов позволяет предположить, что на основе словарей и культурологов, научных трудов средневековых ученых, сохранившихся текстов древнеиранских языков можно найти историческую информацию о каждом лингвистическом термине и его истории, а также определить время их формирования.

Изучение данного материала побудило нас отдельно исследовать историю формирования таджикской лингвистической терминологии с точки зрения современной лингвистической науки.

Связь исследования с программами (проектами) или научными темами. Диссертация посвящена «Программе развития государственного языка на 2020-2030 годы (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28.11.2020 г. № 647)». Тема рассматриваемого исследования является частью научно-исследовательской работы кафедры истории и типологии языка Таджикского национального

университета и тесно связана с тематикой научных исследований.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основной целью нашего исследования является комплексное рассмотрение истории формирования таджикской лингвистической терминологии на основе материалов существовавших древних культур и трудов средневековых ученых.

Задачи исследования. Изучение и анализ истории формирования таджикской лингвистической терминологии является основной целью данного научного исследования. Для достижения этой цели, в ходе изучения темы мы пришли к выводу, что необходимо тщательно изучить и рассмотреть следующие задачи:

- изучение формирования таджикской лингвистической терминологии в древности и Средневековье;
- использовать новый взгляд на взаимовлияние арабской грамматической системы, таджикских ученых и формирование таджикской лингвистической терминологии;
- исследование формирования таджикской лингвистической терминологии в Средние века и ее оформления;
- научно классифицировать лингвистические термины (фонетика, лексикология, синтаксис и грамматика);
- использование лингвистической терминологии в советское время;
- исследование лингвистической терминологии периода независимости;
- изучение роли Лидера нации в развитии таджикского языка и языкознания.

Объектом данного исследования являются научные и литературные произведения, а также интерпретативные культуры прошлого и настоящего.

Предмет исследования. Определение истории формирования таджикской лингвистической терминологии на основе энциклопедий и словарей.

Теоретические основы диссертационного исследования базируются на научных трудах отечественных и зарубежных лингвистов, таких как Д.Т. Тоджиев, М.Н. Касимова, Ш. Рустамов, Р.Х. Додихудоев, Д. Саймиддинов, Ф. Зикриёев, Б. Камолиддинов, Х. Меджидов, Д. Ходжаев, С. Сулаймонов, А. Гасанов, Х. Раупов, М. Султанов, С. Рахматуллозода, З. Мухторов, Ф. Шарипова, Ш. Исматуллозода, М. Саломиян, Д. Хомидов, А. Мирбобоев, В. В. Виноградов, А. А. Реформатский, О. С. Ахманова, В. А. Звягинцев, Ф. Гиргас, Г. М. Габучан, С.И. Баевский, В.Т. Ахвледиани, В.А. Лившиц, Ю.А. Рубинчик, А.С. Пейсигов, Л.Т. Герценберга и др., которые были использованы в качестве теоретических и методологических основ при изучении темы.

Основные источники исследования. Энциклопедия, Махоридж-уль-Хуруф, Бурхани Коте, Фарханги Ибрахими, Фарханги Хусайни Вафай, Фарханги Джахангири, Гияс-уль-Лугхат, Джамеуль-Хикматин, Зад-уль-Мусафирин, Чароги Хидайя, Асос-уль-Иктибас, Мейор-уль-Аш'ар, В качестве источников и методик использовались Ихса(с)-ул-Улум, Чахор Гульзор, Бадое-ус-Санае, Аль-Муджам, Матлауль-Улум ва Маджмаул-Фунун, Забони Нил-Эсти'и Нил, Краткая энциклопедия истории таджикской лингвистической мысли.

Научная новизна исследования. Новизна исследования заключается в том, что впервые в современном таджикском языкознании проанализирована и исследована история формирования лингвистической терминологии, выявлены ее особенности в различные исторические периоды.

Также в результате исследования были выявлены следующие инновации:

- впервые отдельно с точки зрения современной лингвистики изучено формирование таджикской лингвистической терминологии в древности и Средневековье;
- впервые рассмотрено взаимовлияние арабской грамматической системы, таджикских ученых и формирование таджикской лингвистической терминологии;
- впервые в лингвистической науке сгруппирована терминология областей фонологии, лексикологии, синтаксиса и грамматики;
- впервые рассмотрены вопросы использования лингвистической терминологии в советское время, ее развитие в период независимости, а также вклад Лидера нации Эмомали Рахмона в возрождение, популяризацию и развитие таджикского языка.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Формирование лингвистической терминологии имеет древнюю историю и является зеркалом, в котором отражаются традиционный образ жизни, национальная культура и цивилизация. В настоящее время ведутся исследования и обсуждения структурно-семантических особенностей научной лингвистической терминологии, которые в простых, сложных, сложных формах и фразеологических оборотах используются в трудах ученых и деятелей культуры;

2. Большинство лингвистических терминов, посредством корневого или этимологического анализа, имеют древнюю историю и их происхождение восходит к иранскому языку. После распространения арабского языка усилилось взаимовлияние арабской грамматической системы, таджикских ученых и лингвистической терминологии, что привело к внедрению арабской лингвистической терминологии в таджикский язык. Поэтому значительная часть лингвистической терминологии в прошлом состояла из арабских терминов;

3. Пути развития лингвистической терминологии разнообразны, дойдя до нашего времени через научные труды ученых и сформировавшись в результате влияния других языков. На основе анализа всего материала раскрывается история некоторых лингвистических терминов, определяются их лингвистические и научные аспекты, что способствует обогащению лексического состава таджикского языка. Современная история таджикской лингвистической терминологии тесно связана с советской эпохой, а внедрение европейско-русской лингвистической терминологии происходило в зависимости от исторического этапа;

4. Установлено, что эпоха Независимости сыграла решающую роль в возрождении таджикской национальной языковой терминологии. Доказано, что роль Лидера нации Его Превосходительства Эмомали Рахмона в развитии языка и лингвистической терминологии чрезвычайно значима.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Теоретическая значимость диссертации заключается в том, что представленные в ней результаты и выводы создают широкие возможности для дальнейших лингвистических исследований, совершенствования вопросов, связанных с лингвистической терминологией. Практический характер диссертации проявляется в том, что материалы диссертации могут быть использованы на лекционных занятиях, в ходе спецсеминаров по истории таджикского языка, истории научной терминологии, в частности, языкознания на филологических факультетах и других дисциплинах гуманитарного направления, а также в качестве материала целесообразно использовать специальную научную терминологию в словарях.

Соответствие темы диссертации научной специальности. Диссертация на тему «История формирования таджикской лингвистической терминологии» соответствует паспорту специальности и ее содержанию, установленному

порядку написания диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.19 – Теория языка.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование заключается в определении уровня научной подготовки и исследований отечественных и зарубежных ученых и исследователей, практических и теоретических основ диссертационного исследования, а также на основе сбора материалов и углубленного изучения источников в таджикском языкознании, истории формирования таджикской лингвистической терминологии на основе материалов существующих древних культур и трудов средневековых ученых, а также использования интерпретационных культур в отношении лингвистической терминологии, что является предметом отдельного исследования.

Также еще одним вкладом соискателя является то, что он на основе изучения научно-методических материалов и исследовательских источников определил историю формирования таджикской лингвистической терминологии с позиции современной лингвистической науки.

Утверждение и внедрение результатов диссертации. Диссертация была подготовлена на кафедре истории и типологии языка филологического факультета Таджикского национального университета, главы диссертации обсуждались на заседаниях кафедры. Также первоначальные выводы исследования по данной теме были выражены в виде научных докладов и выступлений на научных конференциях и других научных собраниях (2016-2025).

Диссертация обсуждена и рекомендована к защите на расширенном заседании кафедры истории и типологии языка Таджикского национального университета (протокол № 3 от 05.11.2024 г.) и рекомендована к защите.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликовано 8 научных статей, в том числе 6 статей в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии Российской Федерации и Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, девяти подразделов, заключения, рекомендаций по практическому использованию результатов исследования и списка литературы. Общий объем диссертации составляет 170 страниц компьютерного набора.

ОСНОВНЫЕ ЧАСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ

Во введении анализируются и обсуждаются актуальность темы, уровень изученности, цели и задачи исследования, объект и предмет, источники, теоретические и методологические основы научной работы, теоретическая и практическая значимость исследования, научная новизна, а также обоснование и внедрение результатов диссертационного исследования.

Первая глава диссертации называется **«Взгляд на историю формирования таджикской лингвистической терминологии»**, в которой рассматриваются вопросы изучения истории таджикской лингвистической терминологии и состоит из 3 подразделов.

Первый подраздел первой главы называется **«Формирование таджикской лингвистической терминологии в древности»** и включает в себя взгляды лингвистов Индии, Китая, Ирана, Греции, различных стран Востока и Запада на возникновение науки языкознания. Вот почему в научно-исторических источниках и достоверных источниках таджикский язык и история его становления, эволюции и развития, как и другие иранские языки, делятся на три исторических периода: а) древний или древнейший период; б) средний период; в) новая или неизведанная эра. Два периода можно считать древним периодом, а третий

период развития арийской или иранской языковой семьи можно считать постантичным периодом.

Отдельных исследований по изучению и обсуждению важных вопросов таджикского языкознания в древности не проводилось. Особо выделяются отдельные исследования по истории и формированию лингвистической терминологии лингвисты Д. Саймиддинов в соавторстве с Герценбергом Л.Г., С. Джоматовым, Д. Ходжаевым, А. Мирбобоевым, китайским исследователем Чжан Лэем, иранским лингвистом А. Содики, М. Хасандустом, М. Бурханом и другими.

В частности, лингвист Д. Саймиддинов в своих статьях и книгах исследовал некоторые лингвистические термины в среднеперсидском языке, а в 1981 году в соавторстве с Герценбергом Л.Г. опубликовал статью под названием «Лингвистическая мысль и языковая мысль в Иране в домонгольское время» и изложил языковую мысль древней эпохи [3, с. 96-115].

Также в диссертационном исследовании С. Джоматова, который сопоставлял таджикскую лингвистическую терминологию с английской лингвистической терминологией, отдельный раздел во второй главе посвящен досредневековой шведской терминологии, а в третьей главе – досредневековой шведской терминологии [7, с. 68-70; 163-165]. Термины буква, звук, звучание, гласный, согласный, звонкий, односложный, дифтонг и т. д. исследователь взял из цитируемой книги Д. Саймиддинова «Древнеперсидский язык» [7, с. 69].

Аналогично, М. Ганиева, сравнивая фонетическую терминологию таджикского языка с французским языком, посвятила раздел изучению фонетической терминологии досредневекового периода, включая термины губа, язык, штрих, гласный, открытый слог, краткие гласные звуки, структура слога и ряд других из цитируемых книг Д. Саймиддинова [2, с. 47-51].

Китайский исследователь Чжан Лэй также открыл в своем исследовании главу под названием «Об особенностях использования лингвистических терминов в древнеперсидском языке», в которой сравнил таджикские лингвистические термины с китайскими лингвистическими терминами. В этом разделе исследователь предпринял попытку проанализировать и обсудить лингвистическую терминологию в древнеперсидском языке [36, с. 56-59]. Однако исследователь предоставил больше информации о преподавании древнеперсидского языка.

В иранской лингвистике также проводились исследования предыдущей лингвистической терминологии. Среди исследований иранистов следует отметить статью иранского лингвиста Алиашрафа Садыки под названием «Наука о языке в Древнем Иране». Этот известный ученый-лингвист справедливо подчеркивает, что, к сожалению, от древних времен не сохранилось достаточного количества материала, чтобы четко определить ландшафт персидского языкознания в древности [22, с. 3].

Следует отметить, что таджикская лингвистическая терминология формировалась в три исторических периода персидского языка — древний, средневековый и современный. В персидско-таджикском языкознании формирование лингвистической терминологии в древний период персидского языка остается неясным. Поскольку письменных памятников древнеперсидского языка, сохранившихся до наших дней, крайне мало, они не могут описать развитие всех аспектов языка. Однако существование письменности и письменных артефактов свидетельствует о том, что языковые знания сформировались у арийских народов еще в древности. По нашему мнению, создатели клинописного алфавита использовали лингвистическую терминологию при его разработке. В этой связи лингвист Д. Ходжаев отметил: «Хотя у нас нет конкретных документов по

науке языкознания в доисламский период, существование клинописи в эпоху Ахеменидов (VI-IV вв. до н.э.) свидетельствует о том, что у наших предков было достаточно представлений и традиций по вопросам, связанным с этой наукой. Ясно, что каждый народ, имеющий письменность, обладает и достаточными знаниями и культурой, ибо письменность является одним из важнейших открытий человечества. Поэтому при изобретении письменности использовались законы языкознания, и эти законы также совершенствовались» [30, с. 8].

В этой связи лингвист А. Мирбобоев высказал следующее мнение о развитии клинописи: «Система письма древнеперсидских произведений основана на клинописи, которая изначально была изобретением шумеров. Основные принципы этой письменности были затем использованы Ахеменидами при разработке своей собственной письменности. Следует отметить, что древнеперсидская клинопись не является точной копией аккадской, а Ахемениды опирались исключительно на оригинал и сущность аккадской письменности при разработке алфавита своего языка» [16, с. 140].

Стоит отметить, что еще одним лингвистическим термином в среднеперсидском языке является дабира. В персидских толковых словарях дабира трактуется как линия. В среднеперсидском языке слово «дабира» не использовалось для обозначения буквы, но использовался термин «дин-дабира». В период Сасанидов письменность Авесты называлась «дин-дабира», то есть письменность для записи религиозных текстов. Дин-дабира — письменность, изобретенная примерно в III–IV веках на основе пехлевийской письменности и использовавшаяся для записи Авесты. Этот шрифт был изобретен для правильного и безошибочного чтения Авесты.

Из анализа и обзора древних культур выяснилось, что таджикская лингвистическая терминология сформировалась именно в этот период. К сожалению, терминология античной лингвистики не сохранилась до наших дней. По нашему мнению, это обусловлено двумя факторами. Прежде всего, не все письменные памятники античности, содержащие лингвистические идеи того периода, сохранились до наших дней. С другой стороны, большинство этих таджикских терминов уступили место арабским лингвистическим терминам.

Второй раздел первой главы диссертации озаглавлен **«Взаимовлияние арабской грамматической системы, таджикских ученых и формирование таджикской лингвистической терминологии»**. В арабской филологии наука лексикография и культурология получили дальнейшее развитие и заняли важное место в системе литературных наук. Арабы всегда с гордостью отмечали в словарях богатство словарного запаса своего языка и объясняли самые популярные слова с помощью синонимов.

Персидское и таджикское языкознание формировалось и развивалось в Средние века под влиянием и приверженностью этой арабской языковой традиции. Таджикское языкознание, как и его литература и культура, имеет древнюю историю и яркие страницы. Из сведений и пояснений, содержащихся в ряде трактатов, посвященных классификации наук учёных Ближнего Востока, таких как «Ихса(а)ул-улум» Абу Насра аль-Фараби (X век), «Аль-фихрист» Ибн Надима (X век), «Мафатех-ул-улум» Катиби аль-Хорезми (XI век), «Джами' аль-улум» Имам Фахриддин ар-Рази (начало 13 века), «Мифтах-ул-улум» Соккаки аль-Хорезми (13 век), «Мияри Джамали ва мифтахи Абу Исхаки» Шамси Фахри аль-Исфাহани, «Нафаис-уль-фунун фи арайс-ул-уюн» Мухаммада ибн Махмуда аль-Амули (XIV в.) и других, следует, что многие отрасли филологической науки

сформировались в X и XI вв., а ученые, писавшие на арабском языке таджики, внесли заметный вклад в языкознание.

Культурные связи между арабами и неарабами имеют очень древнюю историю, и у них много общего во многих областях науки, особенно в филологии. Эти культурные связи начались еще в эпоху Ахеменидов и продолжались в эпоху Сасанидов. Разумеется, коммуникация и взаимодействие в области лингвистики не являются исключением из этого подхода.

Таким образом, в результате анализа стало ясно, что роль и влияние арабской грамматической системы наблюдается не только в теории и общей системе исследования и понимания сущности законов таджикского языка, но это влияние и роль также существенны в использовании терминологии в области грамматики.

Третий подраздел первой главы диссертации озаглавлен **«Формирование таджикской лингвистической терминологии в средние века».**

История языка свидетельствует о том, что первые теории, связанные с «терминами», появились в западной лингвистике в конце XIX — начале XX века. Известные ученые и востоковеды, такие как Жильбер Лазар, В.В. Бартольд, Мухаммади Муин, Маликушшуаро Бахар, Забихуллахи Сафо, Таки Биниш, Джалали Матини, Реза Содики, Ахмади Бахманёр, В.А. Лившиц, Л.П. Смирнова, Д. Саймиддинов, М. Косимова, С. Сулаймонов, А. Байзоев, А. Гасанов, С. Назарзода, М. Султонов, А. Юсуфов и Ш. Исматуллозода проводил научные исследования.

История свидетельствует о длительном процессе развития таджикского языкознания, которое всегда находилось в состоянии роста и развития, делая свой словарный запас красочным и богатым за счет введения большого количества слов. Этот процесс так называемого

обогащения языка начался в IX веке, во времена правления династии Саманидов, и продолжается по сей день.

В связи с этим в Средние века существовало много кружков, где лингвисты обсуждали терминологию и общие лингвистические вопросы. Ученые того периода внесли ценный вклад в языкознание и его терминологию, оставив после себя поэтические и прозаические произведения в области политики, религии, этики, литературы, экономики, истории и культуры, а также словари на таджикском языке.

Одним из источников формирования и развития таджикской лингвистической терминологии в средние века были философские и логические труды. Несомненно, что еще с древних времен философы высказывали первые теории о языке и обучении. В трудах философов языкознание занимает первое место в классификации наук, и это отчетливо прослеживается в классификациях Абу Насра аль-Фараби, Ибн Сины, Закарии ар-Рази, Насира Хусрава и Насира ад-Дина ат-Туси. Эти ученые всегда связывали вопросы лингвистики с наукой логики. По мнению иранского ученого Мохаммадрезы Ботини, «деятельность философа по пониманию внешнего и внутреннего мира человека ограничивается языком».

Кроме того, Абу Наср аль-Фараби, Абули ибн Сина, Насир Хусрав и Насриддин аль-Туси представили ценные выводы и положения в областях языкознания: лексикографии, фонетики, грамматики и орфографии, которые не утратили своей научной ценности и по сей день. Эти ученые не только обсуждали лингвистические проблемы, но и выбирали соответствующие и уместные термины для каждой из лингвистических областей и проблем. Выбранная ими терминология сохранилась на протяжении столетий и дошла до наших дней. Многие словари, такие как «Лугхат-и-Фурс» Асади Туси, «Мукаддимат-уль-Адаб» Замахшари, «Тафсир фи Лугхат-иль-Фурс» Катрани Табрези, «Фарханги Джахангири» Хусаини Инджу, «Бахори Аджам» Роя

Текчанди Бахара, «Бахори Аджам» Хусаини Вафаи. «Фарханги Рашиди» и «Фарханги Рашиди» Абдурашида Таттави, Мухаммада Гиас-уль-Лугхата, «Чароги Бхидоя» Али Хана Орзу, Бурхани Коте, Шамс-уль-Лугот и десятки других словарей играют важную роль в изучении, интерпретации и развитии лингвистической терминологии.

Таким образом, средневековые персидские и таджикские ученые, такие как Ибн Сина, Шамси Кайси Рази, Насирдин Туси и Ходжа Хасан Нисори, внесли важный вклад в формирование лингвистической терминологии в области грамматики и риторики.

Вторая глава диссертации - «Группировка лингвистических терминов» посвящена изучению особенностей и группировки таджикских лингвистических терминов и включает 4 подраздела.

Первый подраздел второй главы диссертации озаглавлен «Терминология фонетической отрасли» и посвящен изучению этого типа лингвистической терминологии.

Фонетика — раздел языкознания, изучающий звуки человеческой речи. Эта отрасль языкознания имела особый статус и место в истории таджикской лингвистической мысли. Доказательством этого является написание отдельных работ по звукам таджикско-персидского языка. В традиционной лингвистике эта наука была известна и известна как наука о буквах и наука о звуках. Лингвист Д. Ходжаев, рассматривая эту отрасль языкознания в традиционном языкознании, приходит к выводу, что «эта наука имеет более древнюю основу, и ее знание считалось важным для наших прошлых ученых и писателей» [27, с. 105].

В прошлом фонетика (звуки) изучалась и обсуждалась как отдельная наука, а не как часть лингвистики. Наука фонетика, или фонетика, считается одной из древнейших и

самых популярных наук, и ее главной целью было описание и выражение звуков языка. «Лингвисты рассматривали его как предшественника лингвистических исследований, поскольку научное изучение звуков представляет собой определенное физическое явление и объяснение того, как они производятся и воспринимаются, а распознавание звуков (фонем), которое известно в арабской лингвистике как «Махарадж-аль-Хуруф», составляет один из основных вопросов генеративной фонетики. Как оказалось, звук или голос, как наименьшая единица языка, изучается лингвистами с двух точек зрения: одна с точки зрения звуков (фонем), а другая с точки зрения их производства, что в арабском языке называется «худус»» [23, с. 8].

Интересно, что Абу Наср аль-Фараби и Абу Али Сина использовали в своих трудах звуковую фонологическую лексику и терминологию и давали точные сведения об их качествах и характеристиках, а их прозрения не утратили своей сути и сегодня. Их взгляды на аспекты звука были использованы и улучшены в трудах последующих исследователей и ученых, таких как Насир ад-Дин Туси, Шамс Кайс Рази, Ходжа Хасан Нисари и ряда других.

Также лингвист Д. Ходжаев в своей книге «Краткая энциклопедия истории таджикской лингвистической мысли» приходит к выводу, что «эта наука имеет более древнюю основу, и ее знание считалось важным для наших прошлых ученых и писателей». Также Носир Хусрав пишет следующее относительно буквы в «Зод-ул-мусафирин»: «И если он спросит: «Что такое буква?», то скажем, что буква — это название точки, линии, а буква не имеет значения, а есть значение, которое скрыто под буквой.

В традиционном таджикском языкознании звуки речи также делятся на две группы — согласные и гласные, но называются они разными терминами. В лингвистике

прошлого согласные назывались сомитами, а гласные — мусавватами.

Древнейшим произведением, в котором мы встречаем фонетические термины «мусаввит» (гласные) и «сомит» (согласные), является «Китаб-уль-Мусики» Аль-Фараби. После Аль-Фараби хамаданский ученый Абу Али ибн Сина написал трактат под названием «Махарадж-уль-хуруф», в котором объясняются причины возникновения букв (звуков), звукообразующий аппарат, качественные и количественные характеристики фонем, а также звуки, характерные для таджикского и арабского языков. В то же время в этом подразделе представлены взгляды Шамси Кайса Рази, Ходжи Хасана Нисори, Насируддина Туси, Джамолиддина Хусейна Инджо, Мухаммадхусейна Бурхана, Ризакулихана Хидоята и Ваджидалихана Муджмали на науку о фонетике в средневековой персидско-таджикской научной системе.

Таким образом, в истории языкознания, касающейся фонетики, использовалось много терминов, и эти термины сохранились до нашего времени благодаря научным трудам, которые мы привели в качестве примеров. Оказывается, наши ученые в системе персидско-таджикской филологии опирались при объяснении большинства тем на арабскую филологию, и именно поэтому в далеком прошлом не было создано определенной системы изучения фонетики таджикского языка.

Второй подраздел второй главы называется **«Лексикографические термины»** и посвящен лексическому составу языка.

Лексикология — раздел языкознания, изучающий лексическую структуру языка. Этот раздел языкознания также имеет свою терминологию.

Поэтому лексика и терминология, относящиеся к лексикографии, в основном используются в литературных произведениях, в том числе в произведениях Абу Али ибн

Сины, Насира Хусрова, Насир ад-Дина ат-Туси, Рашида аль-Ватвата, Шамса Кайси ар-Рази, Атулло Махмуда аль-Хусаини, Джалал ад-Дина аль-Хусайни Инджу, Ходжи Хасана ан-Нисари и других.

Ходжа Насируддин Туси классифицировал слова языка на синонимы и антонимы в зависимости от их употребления в языке и использовал следующие термины: «Если много слов указывают на одно значение, то они называются синонимами, а если много слов указывают на много значений, и каждое слово указывает на другое значение, то они называются синонимами» [42, с. 18]. В то же время в этом подразделе представлены взгляды Шамса Кайса Рази, Атауллы Махмуда Хусайни, Ходжи Хасани Нисари, Махмуда Амули, Джалалуддина Хусайни Инджу на искусство речи, значение, слово, понимание значения, изящество, правило композиции, метафору, род, схожие имена и общие имена.

Среди этих ученых Шамси Кайс Рази использовал самые интересные идеи и термины и словари из области лексикологии по теме этикета: включая слова, сочетания, этикет, правильный словарь дари, странности персидского словаря, мусталахат, арабские слова, персоязычные диалекты, мустамал, буква гласной, непристойное слово, изменение букв, слово, односторонний, слово речи, сочетание, сопоставление слов, соединения, иностранные и далекие слова за пределами персидского словаря, мустамал, правильный, словарь дари, литературные слова, используемые в разговоре, персоязычные добродетели, разработка и интерпретация, преувеличение, преувеличение, приоритет, чистые слова, буква союза, изменения, наука лексики, тонкости таджикских слов... [47, с. 56-67].

Из этих утверждений следует, что события в современной лингвистике в области лексикологии, аналогичные этим событиям или свидетельствующие о них,

изучались и обсуждались исследователями и учёными ещё в Средние века.

Таким образом, в прошлом многие термины использовались относительно науки о словаре или лексикографии как важной и самостоятельной части языкознания, и эти термины сохранились до нашего времени благодаря научным трудам. Конечно, из этих научных слов и терминов древнего языкознания, собранных нами в литературных, научных и учебных трудах древних ученых, можно сделать вывод, что наука о лексике таджикского языка имеет древнюю историю и примеры их первого использования упоминаются в трудах наших ученых, которые мы можем использовать в современном языкознании в качестве исторических эквивалентов.

Третий подраздел второй главы называется «Термины кафедры морфологии». Обычно наука морфология изучает форму слова, ее изменение различными способами, причем каждое изменение формы приводит к новому значению. Таким образом, по своему предмету и сути наука морфология близка к разделу грамматики, называемому морфологией.

Следует отметить, что в данном разделе исследования представлены идеи Абу Насра аль-Фараби, Абу Али ибн Сины, Насир ад-Дина ат-Туси, Шамси Кайси ар-Рази и других по науке шариата.

Ученые Абу Наср аль-Фараби и Абу Али Сина в своих трудах рассмотрели 54 словаря и термина, связанных с областью финансов, предоставив исчерпывающую информацию об их качествах и характеристиках, которые не утратили своей сути и сегодня. Их взгляды на аспекты расходов были использованы и улучшены в работах последующих исследователей и ученых, таких как Насир ад-Дин Туси, Шамс Кайс Рази, Ходжа Хасан Нисари и ряд других. В то же время Шамс Кайс Рази в своих работах, посвященных языкознанию, объяснил закономерности

словообразования, суффиксы «-лох» и «-манд», местоимение «-at», формообразующий суффикс «-ча», повествовательный суффикс «аст», артикль «-е», всего 34 словообразовательных и формообразующих суффикса существительных и прилагательных, а также их семантические нюансы.

Заметки Шамси Кайса Рази об использовании слова «саб» играют важную роль в формировании и развитии терминологии использования слова «саб». В частности, выдающийся вклад Шамси Кайса Рази в область словообразования заключается в том, что он кратко объяснил ряд моделей словообразования и правил словообразования таджикского языка. Этим он заложил основу изучения таджикского словообразования и этимологии в XIII веке. Лингвист Д. Ходжев считает Шамси Кайси Рази одним из основоположников классического таджикского языкознания и первым создателем таджикской письменности. Он объяснил и прокомментировал многие вопросы, связанные с лингвистикой, основываясь, по-видимому, на современных достижениях таджикской лингвистики.

В произведении Шамси Кайса Рази «Аль-Муджам» приводится множество моделей словообразования с суффиксами, которые используются и сегодня. Хотя сведения, предоставленные Шамси Кайсом Рази, не являются просто анекдотическими, они имеют большое теоретическое значение для истории классического таджикского языкознания, в частности, истории учебников. Записи Шамси Кайси Рази, особенно раздел по словообразованию, заложили основу для последующего написания трактатов по таджикско-персидскому языку. Выражая свои лингвистические идеи, он также использовал лингвистическую терминологию.

В данном подразделе мы рассмотрели этапы становления и эволюции терминологии в области словообразования, которая в таджикском языкознании

считается одной из важнейших тем в истории таджикской науки. Таким образом, в истории языкознания использовалось много терминов, касающихся морфологии, и эти термины дошли до нашего времени через научные труды, некоторые из которых мы привели выше в качестве примеров научных словарей и терминологии. Стало ясно, что терминология из области морфологии использовалась в трудах наших древних мыслителей и ученых, и кроме того, мы узнали, что таджикская лингвистическая терминология имеет древнюю историю. Терминология, которая использовалась в наших прошлых научных и учебных работах, заслуживает того, чтобы ее приняли и, немного переработав и скорректировав, включили в учебники и учебные пособия как часть основ преподавания таджикского языка.

Четвертый подраздел второй главы называется «Термины раздела грамматики» и посвящен истории науки грамматики. Наука, изучающая правила построения предложений и взаимосвязи слов в словосочетаниях и предложениях, называется грамматикой. Слово «нахв» арабского происхождения и в словарях определяется по-разному. Например, авторитетный словарь «Гийас-уль-Лугхат» определяет его следующим образом: «Нахв означает направление, путь и тому подобное; а также название науки, под которой понимается арабское слово «араб»» [38 с. 338]. Стоит отметить, что в прошлом наука грамматика использовалась таким же образом, как и сегодня. Прежние ученые считали, что знание языкового обучения в первую очередь относится грамматикам. В то же время приводятся примеры, касающиеся других деталей науки грамматики, таких как десять функций сложения в «Гияс-ул-лугат» и четыре типа дополнительных фраз в «Чохор Гулзар» Ходжи Хасана Нисари.

В то же время в «Словаре таджикского языка» термин «грамматика» поясняется следующим образом: «Грамматика» — одна из частей грамматики, в которой, помимо прочего, рассматривается синтаксис» [43, с. 846].

Также в этом разделе представлена информация, основанная на исследовательских источниках по грамматическим терминам - типам дополнений - с конкретными примерами.

Таким образом, наука грамматика или синтаксис в прошлом считалась важной и отдельной частью языкознания, и ученые этой дисциплины обсуждали в своих трудах важнейшие вопросы, связанные с этим разделом, использовали лингвистическую терминологию и словарь в области грамматики, а также давали пояснения и объяснения этим терминам.

Третья глава диссертации называется «Таджикские лингвистические термины в современную эпоху» и состоит из 2 подразделов. Данная глава посвящена изучению лингвистической терминологии в эпоху независимости. Стоит отметить, что после обретения государственной независимости в Республике Таджикистан расширилась сфера использования таджикского языка, расширяются ее политические, экономические и культурные связи с различными странами мира, в связи с чем создаются не только двуязычные русско-таджикская и таджикско-русская культуры, но и многоязычные таджикские культуры на других языках, таких как английский, арабский и т.п., что является требованием времени, а также расширяется историко-сравнительное изучение терминологии в различных областях, в том числе и в языкознании.

Первый подраздел третьей главы называется «Использование лингвистической терминологии в советское время» и рассматривает долгую историю терминологии и ее становление как науки в таджикском языкознании с XX века.

В то же время лингвисты, как С. Айни, Н. Бекташа, Р.Х. Навбори, Б. Азизи, О. Исматии, М. Расули, Ю.И. Калонтаров и другие высказали своё мнение об этих терминах.

Также были рассмотрены идеи и мнения видных терминологов С. Назарзода, Х. Меджидова, Ш. Рустамова, М. Шукурова, Х. Гусейнова, К. Шукурова, Д. Ходжаева и других исследователей по вопросам терминологии. Следует отметить, что вклад Мастера Садриддина Айни в развитие таджикского языка в советское время был значительным, а его место в развитии и становлении таджикского литературного языка и обновлении таджикской терминологии способствовало созданию достойных произведений. Вот почему Великий Лидер Нации Эмомали Рахмон считал его одной из выдающихся фигур таджикского народа, отмечая: «В своих произведениях мастер поднимает многие вопросы исторической, общественной, политической, культурной и литературной жизни таджикского народа и мудрыми прозрениями доказывает древность истории и цивилизации таджиков» [37, с. 297].

Достоверно известно, что в советское время для студентов высших учебных заведений была издана книга «Грамматика таджикского литературного языка», состоящая из трех томов. Вклад ученых Академии наук Таджикской ССР в создание этой книги весьма значителен. Как известно, первый том этой книги был выпущен издательством «Дониш» в 1985 году и состоит из 335 страниц. В этой книге лингвистические термины используются по-разному. Хотя вклад выдающихся ученых и лингвистов в написание книги значителен, по нашему мнению, эта книга не свободна от некоторых ошибок. Например, в первом разделе этой книги, озаглавленном «Фонетика», по-видимому, используется в основном русско-европейская терминология.

Также лингвист М. Рустамов в 1972 году издал словарь «Таджикские грамматические термины», в котором ряд

языковых слов и терминов были правильно объяснены и уточнены [18, с. 124].

Таким образом, в ходе анализа материала было доказано, что в советское время наблюдалось различное использование лингвистической терминологии. В связи со значительным положением русского языка в то время, большая часть терминологии, в том числе и лингвистической, используемой в таджикском языке в то время, была заимствована из русского языка. Вклад таджикских лингвистов и ученых в развитие и совершенствование терминологии, ее регламентацию и стандартизацию огромен. Ими было опубликовано множество трудов и статей, внесших значительный вклад в упорядочение и стандартизацию терминологии таджикского языка в тот период.

Второй подраздел третьей главы называется «Изучение лингвистической терминологии эпохи независимости», и в ней анализируется терминология эпохи независимости.

Готовность функционально-структурной системы родного языка, наряду с другими общественно-историческими обстоятельствами, несомненно, становится одной из причин использования родного языка в качестве национального. Языковая ситуация в социологии рассматривается с точки зрения ее существования в конкретном обществе. Язык, сложившийся в процессе развития нации, предполагающий обязательное наличие литературно-письменной формы, близкой к простонародной и разговорной речи, и расширяющийся в этом отношении, является национальным языком.

В период независимости Таджикистана таджикский язык приобрел статус государственного и стал языком научного развития.

3.2.1. Период независимости ознаменовал собой новый этап в развитии таджикской лингвистической терминологии. В этом разделе обсуждается новая эпоха

формирования национальной идентичности, самосознания и национального самосознания в языковой политике. В книге Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Язык нации – бытие нации» говорится следующее: «С первых дней независимости мы стремились к обогащению таджикского литературного языка и создали правовую основу для его развития. В то же время мы приняли ряд документов, запустили государственные программы по его развитию, и в целях чествования этого важного столпа нашей государственности мы внесли изменения в законодательство, и каждый год мы с помпой и зрелищем отмечаем «День языка» и проводим в эти дни множество научных и общественных мероприятий» [49, с. 6].

Также в этом разделе представлены взгляды современных таджикских лингвистов, в том числе профессоров М. Шукурова, Б. Камолитдинова, С. Назарзода, К. Турахасанова, Дж. Гулназарзода, Г. Абдуллоевой, З.М. Мухторова, С. Шербоева и других на терминологию и терминоведение, словарный состав национального языка, введение новых терминов в таджикскую терминологическую систему, таких как семиотика, психолингвистика, социоллингвистика, семантика, дискурс, а также представлена умелая замена иноязычных терминов таджикскими терминами (семиотика-семантика).

В период независимости достопочтенный народ Таджикистана, в частности языковеды, стараются уделять серьезное внимание чистоте языка. В частности, они стремятся к тому, чтобы каждое слово и термин, используемые в учебниках, были чисто таджикскими. Конечно, не следует забывать, что хотя этот период был очень хорошо воспринят таджикским народом, коренные изменения, произошедшие во всех сферах нашей страны, особенно в области языкознания, требуют, чтобы не только

язык, но даже слова и термины отражали национальные особенности.

Таким образом, следует отметить, что употребление терминов таджикского языка в период Независимости чаще наблюдается в таджикском языке, поскольку в этот период одной из первостепенных задач лингвистов была адаптация слов и терминов к нормам таджикского языка. Конечно, хотя ученые и специалисты в области лингвистики проделали большую работу по стандартизации лингвистической терминологии, все еще остаются вопросы, требующие решения. Было бы хорошо, если бы были написаны научные трактаты по терминологии каждой из отраслей языкознания — фонетики, лексикологии, грамматики и синтаксиса — и представлена история их происхождения и этимология.

3.2.2. Роль Лидера нации в развитии таджикского языка и языкознания. В новейшей истории таджиков под руководством, инициативой, поведением, речью и творчеством Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона таджикский язык был признан «национальным самосознанием».

Инициатива, руководство и действия Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона в определении реального места таджикского языка, что является одним из важных направлений языковой политики правительства страны в период независимости, прежде всего, достойны принятия и дальнейшего развития, и мы никогда не должны забывать, что в ее реализации, как подчеркивал Лидер нации, «благословенная эпоха Независимости, создавшая благоприятные возможности для расширения сферы использования государственного языка во всех сферах жизни общества, побуждает нас прилагать искренние усилия для расширения сферы использования языка во всех сферах жизни, систематического обогащения его лексического

состава, а также сохранения и сбережения самобытности и чистоты государственного языка» [50]. И еще одно, что совершенствование таджикского языка началось впервые с самых высоких трибун мира со слов Лидера нации относительно существования таджикского государства и нации, и он сказал: «Сегодня народы мира знают и признают нас как «таджики», наше государство как «Таджикистан», а наш язык как «таджикский язык»»[51].

Выражение идей и предложений с самых престижных мировых площадок на этом элегантном языке не только для таджикского народа, но и для народов региона и мира, а также принятие этих слов является еще одним признаком эффективности и устойчивости таджикского языка и усилий и стараний детей нации стать наследниками этого языка. На протяжении всей истории древних и современных таджиков лидер нации своим творчеством, речью и поведением еще раз доказал «разделяющую» или «объединяющую» природу таджикского языка, своими языковыми навыками и талантом, беглым и искренним таджикским языком и стилем, своей преданной сыновней любовью и привязанностью он объединил таджикский народ, и на этой земле наступили мир, стабильность, единство и спокойствие. «Возможность» и «конкурентоспособность» этого языка были научно доказаны уважаемым ученым.

Несомненно, что обретение государственной независимости вновь побудило цивилизованный и древний таджикский народ должным образом повысить статус таджикского языка как государственного языка в современном обществе. Для реального достижения статуса национального и государственного языка, для представления его на мировой арене, а также для реализации других ценностей и функций таджикского языка, конкретные планы и дальновидная политика Великого Лидера нации сыграли

эффективную и решающую роль в реализации этой исторической и непреходящей миссии.

Следует отметить, что сохранение таджикского языка было достойно осуществлено Лидером нации уважаемым Эмомали Рахмоном, и в то же время таджикское языкознание набирает новые обороты на новом историческом этапе. В эти дни публикуются новые труды и статьи великого Лидера нации, посвященные вопросам защиты языка. Таким образом, именно благодаря усилиям и нововведениям Главы государства Эмомали Рахмона был возрожден наш таджикский язык, что создало благоприятную основу для дальнейшего развития таджикского языкознания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение и рассмотрение таджикской лингвистической терминологии на основе научных и учебно-методических трудов ученых и материалов интерпретирующих культур для выяснения вопроса формирования и развития таджикской терминологии считается одной из важнейших тем в истории таджикской лингвистической науки. Анализ и исследование использованных материалов показали, что наши ученые прошлого в своих трудах и в интерпретационных текстах разъяснили и объяснили большинство вопросов, связанных с орфографией, словообразовательными элементами, построением фраз и предложений, а также других вопросов, связанных с речью и восприятием, благодаря чему таджикский язык сохранился на протяжении различных исторических этапов, взлетов и падений государственности.

В целом, на основании изучения отдельных частей диссертационного исследования можно сделать следующие выводы:

1. В ходе исследования было выявлено, что в современный период изучение терминологии и терминоведения считается одним из важнейших вопросов в языкознании, в том числе и в таджикском языкознании, а изучение и рассмотрение терминологии древнейших научных трудов способствует определению структуры, закономерностей, методов и научных подходов к терминообразованию и терминоведению, его регламентации и становлению в современной науке [1-А].

2. После анализа и обзора стало ясно, что таджикская лингвистическая терминология формировалась в три исторических периода языка: древний, средневековый и современный. Конкретных сведений о лингвистической терминологии античного периода до сих пор не сохранилось. Читая и исследуя средневековые культуры - «Пехлевийская культура» и «Оимско-Эвакская культура», мы обнаружили

некоторые лингвистические термины, которые использовались в качестве лингвистических терминов в среднеперсидском языке [1-А].

3. В древности языковые знания арийских народов, сложившиеся в сасанидский период, были разрозненными, а таджикская и персидская языковая терминология в средние века во многом базировалась на грамматической системе арабского языка [4-А].

4. После формирования таджикского литературного языка начала развиваться и таджикская терминологическая система. Этот процесс начался во времена правления государства Саманидов и продолжается по сей день. Эмиры Самоа создали благоприятные условия для развития научной терминологии и лексики. Этот процесс продолжался даже после упадка государства Саманидов. Примеры подобной терминологии и лексики мы наблюдали в научных трудах Абу Насра аль-Фараби, Закарии ар-Рази, Абу Али ибн Сины, Абу Райхана аль-Беруни, Хакима Насира Хусрава, Ходжи Хасана ан-Нисари и других средневековых ученых, которые создавали и использовали таджикскую терминологию вместо арабской лингвистической терминологии.

5. Из краткого изучения древнейших научных трудов стало ясно, что этот язык достиг значительных успехов в IX-XI веках в выражении понятий и идей языкознания, а также других дисциплин, таких как геометрия, астрономия, география, философия и медицина [1-А; 2-А].

6. Основной базой для формирования лингвистической терминологии в Средние века служили толковые словари, философские и логические труды, трактаты, посвященные литературным наукам, энциклопедии, трактаты и отдельные разделы трактатов, имеющие непосредственное отношение к науке-языкознанию [1-А; 2-А].

7. Значительный вклад в формирование и развитие таджикской лингвистической терминологии внес хамаданский ученый Абуали ибн Сино. Трактат «Махарадж-уль-хуруф»

является уникальным произведением с точки зрения лингвистики, в нем используется терминология из области фонетики. Ибн Сина пытался использовать таджикскую терминологию вместо арабской терминологии [1-М; 2-М].

8. Что касается некоторых вопросов, которые европейские ученые обсуждали в XIX и XX веках, то персидские и таджикские ученые уже решили эти вопросы в X и XI веках и разработали соответствующую терминологию для лингвистических вопросов. Пример этого мы видели в размышлениях Насира Хусрава о речи, словах и речи. Что касается дискурса, нового направления языкознания, возникшего в западной лингвистике во второй половине XX века, Насир Хусрав рассматривал его задолго до западных лингвистов и называл его «калом» (слово в широком смысле) [1-А; 6-А].

9. Толковые словари занимают важное место в истории формирования таджикско-персидского языка, таджикской лингвистической мысли и лингвистической терминологии. Например, в «Фарханги Джахангири», «Фарханги Рашиди», «Бурхани Коте», «Бахори Аджам», «Гийос-уль-лутхат», «Тухфат-уль-ахбаб» отдельные разделы языкознания подлежат фонологическим, лексическим и грамматическим пояснениям.

10. В системе таджикской лингвистической терминологии значительное развитие получила терминология фонологического раздела. Ученые и философы Абу Наср аль-Фараби, Абу Али ибн Сина, Насир Хусрав, Насир ад-Дин ат-Туси и другие сыграли видную роль в развитии и совершенствовании терминологии в области фонологии [1-А; 2-А].

11. Лексика и термины раздела лексикографии используются в основном в литературных произведениях, в том числе в произведениях Абу Али ибн Сины, Насира Хосрова, Насир ад-Дина ат-Туси, Низами Арузи Самаркандского, Рашида Ватвота, Шамса Кайса Рази, Абдуррахмана Джами, Хусейна Воизи Кашифи, Атаулло Махмуда Хусайни и других. Вот почему некоторые из этих терминов сейчас признаны

литературными терминами и уступили место русским и европейским терминам в современной лингвистике. Например, пол, схожее значение, несхожее значение, сложность, метафора, аллегория, полный пол, сложный пол.

12. Термин раздела грамматики также все чаще используется в энциклопедиях и словарях. Шамси Кайс Рази также уделил больше внимания основам словообразования таджикского языка в связи с рифмой, а также объяснил и прокомментировал в общей сложности 34 словообразовательных и формообразующих суффиксов существительных и прилагательных с их семантическими значениями.

13. Трактат «Четыре цветника» Ходжи Хасана Нисари считается одним из источников для развития и уточнения терминологии в области расходов. В ходе поиска и прочтения данной работы выяснилось, что в ней использовано более 100 лексики и терминологии из области финансов.

14. В советское время разработка лингвистической терминологии, ее исследование и изучение велись в подходе, соответствующем той эпохе. В зависимости от цели и подхода исследования в лингвистическую науку вводится больше европейской и русской терминологии.

15. Период независимости считается эпохой возрождения лингвистической терминологии в русле национальной и международной науки, с учетом беспрецедентного прогресса технологий и информации.

16. Предметом гордости является то, что наиболее плодотворный и результативный этап развития и совершенствования таджикского языка связан с периодом независимости Республики Таджикистан и языковой политикой, проводимой Основателем мира и национального единства – Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан, Уважаемым Эмомали Рахмоном. Именно благодаря усилиям и нововведениям Главы государства Эмомали Рахмона возрожден наш таджикский язык, что создало благоприятную основу для дальнейшего развития таджикского языкознания.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЙ

В современном таджикском языкознании вопрос изучения и рассмотрения таджикской лингвистической терминологии до настоящего времени отдельно не изучался. Соответственно, для исследования представлены следующие рекомендации:

1. Результаты исследования могут заложить основу для более глубокого понимания языкознания в различные исторические периоды;

2. Данный материал может быть использован при разработке новых отраслевых словарей;

3. Изучено формирование таджикской лингвистической терминологии в древности, Средневековье и новое время, что может быть использовано при изучении языкознания данной эпохи;

4. Таджикская лингвистическая терминология изучалась отдельно с точки зрения фонологии, лексикографии, узуса и произношения, и полученный материал может быть использован в этом направлении;

5. Изучены достойные слова Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Его Превосходительства Эмомали Рахмона об уважении к языку и его развитию, которые могут быть представлены широкому кругу читателей;

6. Результаты исследования могут быть применены при изучении терминологии, в том числе терминологии таджикского языка;

7. Систему, место и использование словарей и энциклопедий следует изучать с терминологической точки зрения;

8. Лучшие энциклопедии и труды средневековых таджикских ученых следует изучать с новой точки зрения языкознания и на этой основе разрабатывать новые энциклопедии;

9. Разработка и издание специализированных энциклопедий и словарей является еще одним средством понимания таджикской терминологии;

10. Постепенное развитие и публикация электронного словаря лингвистической терминологии от древности до современности рассматривается как одно из средств развития языкознания.

I. СПИСОК ЛИТЕРАТУРА:

А). На таджикском и русском языках:

1. Анварӣ, С. Бархе аз истилоҳоти баҳши “Сарф” таҷдиди назар меҳаҳад / С. Анварӣ // Забон - ҳастии миллат. – Душанбе, 2019, –С. 34-37
2. Ғаниева, М.А. Становление и развитие фонетической терминологии таджикского и французского языков: дисс. канд. фил. наук / М. А. Ғаниева. – Душанбе, 2020, - 202 с.
3. Герсенберг, Л.Г. Лингвистическая мысль и языковедческая практика в Иране в домонгольское время / Л.Г.Герсенберг, Д. Саймиддинов // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – М., 1981. – С. 69-115.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. Ҷ. 1.–Душанбе: Дониш, 1985. –350 с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои мураккаб. Ҷ.3. –Душанбе: Дониш, 1989. –220 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷумлаҳои содда. Ҷ.2. –Душанбе: Дониш, 1987. – 368 с.
7. Джаматов, С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. дис... докт. филол. наук: 10.02.20 / С. Джаматов. – Душанбе, 2017. – 412 с.
8. Додаров, О. Масъалаҳои забоншиносӣ дар «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-и Вочидалии Мучмалӣ. – Душанбе, 2019. – 152 с.
9. Ильясов, Ф.Б Лингвистические взгляды Насируддина Туси: автореф. дисс. ... фил. наук. / Ф.Б. Ильясов. – Душанбе, 2019. – 25 с.
10. Искандарова, Д.М. Взаимовлияние лингвистических школ и традиции и роль таджикской лингвистической традиции в истории мирового языкознания. // Забон – рукни тоат. – Душанбе, 2004. – С. 128-134.

11. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик.// М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 113 с.
12. Қосимова, М. Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумотномаи мухтасар). // М. Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 172 с
13. Қосимова, М.Н. Назаре ба истилоҳоти забоншиносии пешин // Паёми Донишгоҳ, №1, 1990.
14. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X). Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олий, қисми I.// М.Н. Қосимова.–Душанбе, 2010. – 490 с.
15. Қурбонов, Н. Ф. Андешаҳои забоншиносии Шамси Қайси Розӣ / Н. Ф. Қурбонов. Душанбе, 2014. – 147 с.
16. Мирбобоев, А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. // А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 320 с.
17. Мирзоёров, Ф.Н. Грамматические комментарии в таджикских толковых словарях XVI - XIX вв: автореф. дисс. кандид. филол. наук. –Душанбе, 2011. -22 с.
18. Рустамов, М. Таджикская грамматическая терминология [Матн] / М. Рустамов – Душанбе: Дониш, 1972. – 124 с.
19. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов. Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
20. Саймиддинов, Д. Пажӯҳишҳои забоншиносӣ / Д. Саймиддинов. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 207 с.
21. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 190 с.
22. Содикӣ, А. Илми забон дар Эрони бостон / А. Содикӣ // Маҷаллаи Сухан. - № 1. Хурдои 1349. - С. 29-37
23. Сулаймонов, С. Нигоҳе ба рисолаи овошиносии Ибни Сино” Махориҷ ул хуруф [Матн] / С. Сулаймонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2016. – №4/6(209) – С. 7-13.
24. Султонов, М. Ибни Сино ва илми забон / М. Султонов // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1973. - № 12.

25. Султонов, М.Б. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣи форсӣ-1251265тоҷикӣ / М.Б. Султонов. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
26. Хоҷаев, Д. Аз таърихи илми забоншиносӣ / Д. Хоҷаев // Садои шарқ, 1994. №3-4. – С.81- 82.
27. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XV. / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2003. – 280 с.
28. Хоҷаев, Д. Гуфтори нақӯ кӯҳан нагардад / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2013. – 230 с.
29. Хоҷаев, Д. Мушоҳидаҳои Насириддини Тусӣ дар боби вожашиносӣ / Д. Хоҷаев // Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. - С. 43 – 47.
30. Хоҷаев, Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсӣ тоҷик дар асрҳои миёна / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 1998. – С.13.
31. Хоҷаев, Д. Қумлаи мураккаби тобеъ бо пайрави муайянқунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик / Д. Хоҷаев. – Душанбе, 2021. – 141 с.
32. Хоҷаев, Д. Шамс Қайси Розӣ ва асосҳои дастури забони тоҷикӣ / Д. Хоҷаев // Маҷмуаи мақолоти ҳамоиши байналмилалии «Қойғоҳи Рӯдакӣ ва забони тоҷикӣ дар муқолаҳои фарҳангӣ». –Хучанд, 2008. – С. 332-339.
33. Хусрав, Н. Виҷағҳои шаклгирӣи дастури забони форсии дарӣ дар Афғонистон / Х. Назарӣ. - Душанбе, 2018. – 25 с.
34. Ҳусайнқули Котибӣ. Таърихи мухтасари насри форсӣ / Котибӣ Ҳусайнқул. – Табрез, 1948. – С.7.
35. Қалолова, Ф.А. Афкори забоншиносӣ дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ [Матн] / Ф. А. Қалолова. – Хучанд, 2012, 160 с.
36. Қанг, Л. Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти забоншиносӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ҷинӣ: дисс. ... барои дарёфти номзади илми филология / Л. Қанг. – Душанбе, 2023, - 190 с.

37. Эмомалӣ, Раҳмон. Чехраҳои мондагор / Э. Раҳмон. – Душанбе, 2016. – 536 с.

Б). ИСТОЧНИК:

38. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 1. – Душанбе, 1987. – 480 с.
39. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёсуллуғот. Ҷ. 2. – Душанбе, 1988. – 416 с.
40. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. // Б. Муҳаммадхусайн. – Душанбе: Адиб, 2005. Ҷ. II. - 571 с.
41. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. // Б. Муҳаммадхусейн. – Душанбе: Адиб, 1992. Ҷ. I. – 416 с.
42. Ғусӣ Насируддин. Асос-ул-иктибос. – Теҳрон, 1323. – С. 8-48.
43. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
44. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 947 с.
45. Фарҳанги оим-евак: матн, оғонависӣ, тарҷумаи форсӣ, ёддошт ва воҷанома. Падидоварон: Фарзона Гуштосб, Нодиё Ҳочипур. – Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиот, 1397. – 366 с.
46. Фарҳанги тасвирии забони тоҷикӣ. Ҷ. I. – Душанбе: ЭСТ, 2008. – 908 с.; Ҷ. 2. - 909 с.
47. Шамси Қайси Розӣ. Ал-мӯъҷам.// Розӣ Шамси Қайс. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
48. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат–ҳастии миллат. Китоби 1[Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе, 2016. – 516 с.
49. Эмомалӣ, Раҳмон. Забони миллат–ҳастии миллат. Китоби 2 [Матн] / Раҳмон Э. – Душанбе, 2020. – 431 с.

В). Электронный источник:

50. Эмомалӣ, Раҳмон. / Паём ба муносибати Рӯзи забони давлатӣ. 04.11.2016, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/news/49106> (санаи муроҷиат: 13.11.2024).
51. Эмомалӣ, Раҳмон. / Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 04.10.2019, [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: <http://president.tj/event/news/49106> (санаи муроҷиат: 11.11.2024).

II. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

А). Публикации в рецензируемых научных журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Назаре ба таърихи фарҳангшиносии тоҷик / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. - № 4/6 (140). –С. 93-97. ISSN 2413-516X
- [2-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ дар асрҳои миёна / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. - № 4/7 (163) – С. 140-143. ISSN 2413-516X
- [3-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Назаре ба таърихи ташаккули истилоҳот / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2018. - № 4 (163) – С. 87-90. ISSN 2413-516X
- [4-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Нақши низомии грамматикӣ ва арабӣ дар ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷикӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2020. - № 2 (163) – С. 79-86. ISSN 2413-516X
- [5-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Корбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар марҳилаи ташаккули забони адабии тоҷикӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2021. - № 3 (43). - С. 67-73. ISSN 2226-9355
- [6-А]. Гулназарзода, Ж.Б. Нақши Пешвои миллат дар рушди забон ва илми забоншиносии тоҷикӣ / Ж.Б. Гулназарзода, **Р.Х. Нажмудинзода** // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих. – Душанбе, 2024. - № 4 (56). – С. 5-9. ISSN 2226-9355

Б). Статии в других научных сборниках и изданиях:

[7-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Даврони истиқлол – марҳилаи нави инкишофи истилоҳоти забоншиносии тоҷик / Р.Х. Нажмудинзода // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи забони давлатӣ таҳти унвони “Забони тоҷикӣ дар арсаи паёмадҳои нав”. – Душанбе, 2024. - С.260-265

[8-А]. Нажмудинзода, Р.Х. Баёни донишмандони асримиёнагии тоҷик доир ба истилоҳоти бахши луғатшиносӣ / Р.Х. Нажмудинзода // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ “Ховаршиносии муосир ва дурнамои рушди он: масоили забоншиносӣ, матншиносӣ ва робитаҳои адабӣ”. - Хучанд, 2024. – С.178-182.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Нажмудинзода Рисолат Хайридин дар мавзуи «**Таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик**» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.19 – Назарияи забон.

***Калидвожаҳо:** забоншиносӣ, истилоҳотиносӣ, мафҳум, концепт, забони адабии тоҷикӣ, таърихи забон, грамматика, овошиносӣ, луғатиносӣ, сарф, наҳв.*

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот баррасии ҳамаҷонибаи таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик мебошад, ки дар асоси маводди фарҳангҳои мавҷудаи пешин ва осори донишмандони асрҳои миёна сурат гирифтааст.

Методҳои таҳқиқот. Зимни таҳияи диссертатсия аз усулҳои муқоисавӣ-таърихӣ, хронологӣ, таҳлилий, назариявӣ истифода бурда шудааст.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Навгонии таҳқиқ дар ин аст, ки бори нахуст дар илми забоншиносии тоҷик таърихи ташаккули истилоҳоти забоншиносӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифта, вижагӣҳои он дар мароҳили гуногуни таърихӣ муайян карда шудааст.

Ҳамчунин, дар натиҷаи пажӯҳиш навгонии зерин низ муайян карда шуд:

- бори нахуст аз нигоҳи илми мусоирӣ забоншиносӣ ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик дар даврони бостон ва асри миёна ба таври ҷудогона омӯхта шуд;

- бори аввал таъсирпазирии байниҳамдигарии низомии грамматикӣ араб, олимони тоҷиктабор ва ташаккули истилоҳоти забоншиносии тоҷик баррасӣ карда шуд;

- нахустин маротиба истилоҳоти бахши овошиносӣ, луғатиносӣ, сарф ва наҳв дар илми забоншиносии гурӯҳбандӣ карда шуд;

- бори нахуст қарбурди истилоҳоти забоншиносӣ дар даврони шуравӣ, рушди он дар замони истиқлол ва саҳми Пешвои миллат дар густариши забони тоҷикӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифт.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации **Наджмудинзода Рисолат Хайридин** на тему **«История формирования таджикской лингвистической терминологии»** на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.19 – Теория языка.

Ключевые слова: языкознание, терминология, концепт, понятие, таджикский литературный язык, история языка, грамматика, фонология, лексикология, узус, грамматика.

Цель исследования. Основной целью исследования является комплексное рассмотрение истории формирования таджикской лингвистической терминологии на основе материалов существовавших древних культур и трудов средневековых ученых.

Методы исследования. При подготовке диссертации использовались сравнительно-исторический, хронологический, аналитический и теоретический методы.

Научная новизна исследования. Новизна исследования заключается в том, что впервые в таджикском языкознании проанализирована и исследована история формирования лингвистической терминологии, выявлены ее особенности в разные исторические периоды.

Также в результате исследования были выявлены следующее новшество:

- впервые отдельно с точки зрения современной лингвистики изучено формирование таджикской лингвистической терминологии в древности и средневековье;
- впервые рассмотрено взаимовлияние арабской грамматической системы, таджикских ученых и формирование таджикской лингвистической терминологии;
- Впервые в лингвистической науке сгруппирована терминология областей фонологии, лексикологии, синтаксиса и грамматики;
- Впервые изучено использование лингвистической терминологии в советское время, ее развитие в период независимости, а также вклад Лидера нации в развитие таджикского языка.

ANNOTATION

on the abstract of the dissertation of Nadzhmudinzoda Risolat Khayridin on the topic "History of the formation of Tajik linguistic terminology" for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.19 - Theory of language.

Keywords: linguistics, terminology, concept, notion, Tajik literary language, history of language, grammar, phonology, lexicology, usage, grammar.

The purpose of the study. The main purpose of the study is a comprehensive examination of the history of the formation of Tajik linguistic terminology based on the materials of existing ancient cultures and the works of medieval scholars.

Research methods. In preparing the dissertation, comparative-historical, chronological, analytical and theoretical methods were used.

Scientific novelty of the study. The novelty of the study lies in the fact that for the first time in Tajik linguistics the history of the formation of linguistic terminology has been analyzed and studied, its features in different historical periods have been identified.

Also, as a result of the study, the following innovations were revealed:

- for the first time, the formation of Tajik linguistic terminology in antiquity and the Middle Ages has been studied separately from the point of view of modern linguistics;

- for the first time, the mutual influence of the Arabic grammatical system, Tajik scientists and the formation of Tajik linguistic terminology has been considered;

- for the first time in linguistic science, the terminology of the fields of phonology, lexicology, syntax and grammar has been grouped;

- for the first time, the use of linguistic terminology in Soviet times, its development during the period of independence, as well as the contribution of the Leader of the Nation to the development of the Tajik language have been studied.